

Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г. Шевченка

Індустріально-педагогічний факультет

О.Г. Видра

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Чернігів 2008

ББК Ю95
В42
УДК 316.6

РЕЦЕНЗЕНТИ: **В.О. Скребець** – доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри екологічної психології та психічного здоров'я Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Т.В. Данильченко – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної та практичної психології Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка

Видра О.Г.

В42 Соціальна психологія: Навчально-методичний посібник. – Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2008. – 64 с.

ББК Ю95
УДК 316.6

Навчально-методичний посібник призначений для вивчення курсу „Соціальна психологія” майбутніми вчителями.

Посібник містить матеріали для проведення лабораторних робіт з восьми тем протягом дев'яти занять.

До змісту матеріалів посібника (для кожного заняття) входять назва теми, мета, завдання, список основних понять теми, тематичні питання, теми доповідей, орієнтовні теоретичні відомості, практична частина роботи, у якій запропоновані методики соціально-психологічного дослідження особистості та групи, а також психологічні ігри й вправи, елементи соціально-психологічного тренінгу. В кінці практичної частини наведені орієнтовні запитання й вказівки для правильного формулювання і оформлення студентами висновків, а також питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради індустріально-педагогічного факультету Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (*протокол № 6 від 28 лютого 2008 р.*)

© Видра О.Г., 2008

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Модуль I. Соціальна психологія особистості та спілкування.....	5
Тема 1. Вступ до соціальної психології.....	5
Тема 2. Соціальна психологія особистості.....	11
Тема 3. Особистість у групі.....	17
Тема 4. Соціальна психологія спілкування.....	27
Модуль II. Соціальна психологія груп та міжгрупової взаємодії.....	36
Тема 5. Соціальна психологія малих груп.....	36
Тема 6. Соціальна психологія сім'ї.....	43
Тема 7. Соціальна психологія великих соціальних груп і масових явищ.....	48
Тема 8. Соціальна психологія міжгрупових відносин.....	56
Список рекомендованої літератури до вивчення курсу.....	59
Додатки.....	60

ПЕРЕДМОВА

Психолого-педагогічна підготовка майбутніх вчителів передбачає вивчення дисципліни „*Соціальна психологія*”.

Мета цього курсу – дати студентам базові соціально-психологічні знання та уміння для їх подальшого застосування в навчальній, професійній діяльності та особистому житті.

Навчальний курс „Соціальна психологія” розподілений на два модулі, які складаються з восьми тем. Вивчення курсу передбачає виконання таких **видів робіт**:

- 1) оформлення конспекту лекцій з кожної теми, включно з питаннями, відведеними на самостійне опрацювання (*вони позначені символом **);
- 2) виконання та захист лабораторних робіт;
- 3) виконання та захист індивідуального завдання (*додаток А*);
- 4) написання психолого-педагогічної характеристики групи, в якій навчається студент (*додаток Б*);
- 5) написання модульних контрольних робіт.

Усі ці види робіт виконуються обов’язково. Виконання кожного виду роботи оцінюється окремо, відповідно критеріям та стандартам кредитно-модульної системи.

До кожної лабораторної роботи потрібно готуватися завчасно!

На заняттях з цього навчального предмету вас чекає потрібна, корисна, цікава інформація, яку ви дізнаєтесь виконуючи лабораторні роботи, а також можливість отримати уміння для успішної майбутньої професійної діяльності та повноцінного особистого життя в суспільстві.

Нарешті, хотів би побажати вам успіху, але, за словами однієї мудрої людини, „... успіх потрібен тільки тому, хто не має своєї мети ...”. Отже, бажаю вам зрозуміти що ви хочете отримати від вивчення цього курсу і з легкістю та користю для себе цього досягти.

Модуль І. Соціальна психологія особистості та спілкування

Лабораторне заняття № 1

Вступ до соціальної психології

Мета першого заняття полягає в тому, щоб зрозуміти предмет, завдання, структуру, функції соціальної психології, проаналізувати її особливості у вітчизняній та зарубіжній науці, уявити суть методів, які використовуються в соціальній психології.

Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі **завдання**:

- 1) ознайомитись з літературою, яка рекомендована для вивчення курсу, проаналізувати її (стор. 59);
- 2) зробити конспект тематичних питань, в тому числі тих, які винесені на самостійне опрацювання, розкрити основні поняття теми;
- 3) виконати лабораторну роботу та захистити її.

Основні поняття теми: соціальна психологія, предмет та категорії соціальної психології, соціометрія, соціограма, соціально-психологічний тренінг.

Тематичні питання

1. Поняття, предмет, категорії та завдання соціальної психології.
2. Структура і функції соціальної психології.
3. Методи соціальної психології.
4. Становлення і розвиток вітчизняної та зарубіжної соціальної психології* [16, с. 23] (*питання відведене на самостійне опрацювання).

Орієнтовні теоретичні відомості

Соціальна психологія є відносно новою наукою. Вона сформувалася в кінці XIX століття на основі двох наук: соціології та психології. Але зараз ця наука є цілком самостійною, вона має власну методологію, проблематику, логіку і досить широке коло об'єктів дослідження.

Соціальна психологія визначається як галузь психологічної науки, яка вивчає взаємозв'язок соціального і психічного в житті окремої людини та групи людей, а також соціально-психологічні явища, які виникають у процесі взаємодії між людьми та групами.

Предмет соціальної психології був невизначеним досить довгий час. Існує навіть три періоди його розуміння, за час яких були сформовані три основні **категорії** даної науки:

1) **соціально-психологічний простір** – форма сприйняття системи оцінок, уявлень, образів, які породжені соціальною діяльністю людей та груп, стосунками і взаємодією між ними, їх намірами, позиціями, цілями, взаємозв'язками;

2) **соціально-психологічна реальність** – психічне відображення людиною соціальних явищ, її суб'єктивне сприйняття *соціально-психологічного простору*;

3) **соціально-психологічні явища** – феномени, які виникають у результаті взаємодії людини та групи в певних умовах, регулюють їх поведінку, сприяють організації діяльності, спілкуванню, обміну інформацією та переживаннями.

Формування та дослідження даних категорій соціальної психології на сучасному етапі дозволило визначити **предметом** цієї науки закономірності та механізми виникнення, функціонування і вияву реальності, яка формується на основі сприймання та усвідомлення людиною об'єктивних соціальних взаємин й соціальних груп.

Соціальна психологія постійно поглиблює і розширює свій *предмет* шляхом вирішення великої кількості соціально-психологічних проблем, тим самим виконуючи низку **завдань**:

- розв'язання загальних наукових проблем, які пов'язані з соціально-психологічними проблемами особистості, спілкування, групової та міжгрупової взаємодії, а також прикладними питаннями;
- вивчення проблем, пов'язаних зі змінами соціально-психологічної реальності, аналізом шляхів і засобів впливу на механізми її становлення, розвитку та функціонування;
- теоретичне осмислення місця і ролі людини, яка розвивається, в суспільстві, що змінюється;
- дослідження взаємин і спілкування в нормальних та екстремальних, конфліктних умовах, а також у зв'язку з появою в соціумі нової системи цінностей;
- соціально-психологічна діагностика, консультування та надання відповідної допомоги окремій людині чи групі.

Соціальна психологія має подвійну **структуру**: як наука і як навчальний курс. Ми розглядатимемо її як навчальний курс, який складається з п'яти розділів:

1) **науково-методологічний**, у якому розкриваються основні відомості соціальної психології як науки;

2) **соціально-психологічні проблеми особистості** у взаємодії з іншими людьми та групами;

3) **соціально-психологічна характеристика спілкування**;

4) **соціальна психологія груп**;

5) **прикладна соціальна психологія** (зокрема, психологія сім'ї, або взаємин вчителя та учнів).

Соціальна психологія виконує п'ять **функцій**:

1) **теоретико-пізнавальна**, яка полягає в пізнанні *соціально-психологічної реальності*, її особливостей та характеристик, а також механізмів й чинників *соціально-психологічних явищ*;

2) **комунікативна функція**, яка передбачає вивчення психологічних особливостей сприймання і передачі інформації, взаємодії людей, взаємовпливу в процесі спілкування;

3) **гуманістична функція**, яка реалізується через дотримання норм етики, моралі та культури щодо особистості, а також передавання та відтворення соціального досвіду;

4) **прогностична функція**, виконання якої дозволяє робити прогнози щодо змін у *соціально-психологічній реальності*;

5) **прикладна функція**, зміст якої полягає в з'ясуванні на основі теоретичних та практичних досліджень закономірностей становлення і функціонування *соціально-психологічної реальності*.

Як і будь-яка наука, соціальна психологія використовує свої **методи**. Їх загальна класифікація є такою ж, як у загальній психології. Вони також поділяються на *дві основні групи: пізнавальні (дослідницькі)*, які включають у себе **емпіричні (збору інформації)** та **методи обробки результатів**, а до другої основної групи відносяться **методи психологічного впливу**.

До головних *пізнавальних* методів соціальної психології належать:

1) **спостереження** – метод збору первинної соціальної інформації шляхом прямої та безпосередньої реєстрації дослідником, на основі цілеспрямованого сприймання, подій, які відбуваються з людиною чи групою. Воно буває *включене і невключене, відкрите і приховане, систематичне й епізодичне, суцільне та вибіркове*.

2) **експеримент** – метод психології, який полягає в спеціально організованій дослідником взаємодії з досліджуваною людиною, або групою в спеціально створених і контрольованих ним експериментальних умовах. Він буває *природним та лабораторним, констатуючим та формуючим, лонгітудним*.

3) **опитування** – метод збору первинної соціальної інформації за допомогою звернення з питаннями до певної людини або групи людей. Цей метод зазвичай ґрунтується на *бесіді, інтерв'ю або анкетуванні*.

4) **тестування** – метод, техніка вивчення і визначення складних властивостей та якостей особистості, які не піддаються безпосередньому спостереженню, на основі використання спеціально розроблених стандартних завдань (тестів), результати яких є показником розвитку певних психологічних якостей, властивостей особистості чи соціальних груп.

5) **метод групової оцінки особистості** – одержання характеристики людини під час взаємних оцінювань, які ґрунтуються на основі феномену групових уявлень про кожного учасника групи в результаті пізнання людей у процесі їх спільної діяльності та спілкування.

6) **метод вивчення документів** – аналіз будь-якої інформації, яка містить дані про стосунки в групі, вплив діяльності на людину тощо. Вивчаються документи *офіційні та неофіційні, письмові, фонетичні та іконографічні, первинні, та вторинні, особові та безособові*.

7) **метод соціометрії** – метод дослідження емоційно-психологічних стосунків у малій соціальній групі, її структури на основі процедури вибору одними членами групи інших за параметрами симпатії-антипатії або визнання спільних цінностей. Кінцевий результат фіксується в спеціальній соціограмі, яка піддається якісній обробці.

Основними методами психологічного впливу в соціальній психології є **соціально-психологічний тренінг** та **психологічна гра**, під час яких формуються, розвиваються і тренуються соціальні якості особистості, попереджається, або знімається психологічна напруга, що виникла при взаємодії в групі.

Практична частина роботи

Для того щоб зрозуміти, яким чином відбувається соціально-психологічне дослідження, проведемо невелике експериментальне вимірювання з характеристикою кожного його етапу.

Етап №1: теоретичний. На цьому етапі визначається *проблема* дослідження, обирається *тема*, формулюється *мета*, *об'єкт*, *предмет* та *гіпотеза* дослідження, ставляться його *завдання*.

Встановимо **проблему** нашого дослідження: *потрібно дізнатися які особливості має думка людей про причини своєї поведінки та поведінки інших індивідів.*

Для прикладу, **тема** нашого дослідження буде мати назву „*Особливості причин поведінки людини в групі*”.

За **мету** ставимо з'ясувати від чого саме, на думку людей, залежить їх поведінка в групі та поведінка інших індивідів у цих же групах.

Звичайно, **об'єктом** дослідження буде міжособова взаємодія в соціальних групах. **Предметом** – усвідомлення людьми причини тієї чи іншої поведінки, яка приписується стосовно себе та інших.

Далі поставимо таку **гіпотезу** (припущення) нашого дослідження: *люди схильні вважати, що їх власна поведінка викликана зовнішніми ситуаціями та умовами, а поведінка інших людей залежить від їх особистих якостей.*

Для того, щоб досягти *мети* та перевірити *гіпотезу* нам необхідно виконати, наприклад, такі **завдання**: 1) зібрати певні теоретичні відомості з проблеми, яка досліджується; 2) підібрати метод дослідження та здійснити вимірювання; 3) виконати кількісну та якісну обробку результатів вимірювання і зробити висновки.

Етап №2: методичний. Він полягає в розробці *методики* та *плану* експерименту, добору необхідних *методів*. Оскільки наше дослідження є невеликим, то його **методика** і **план** будуть складатися з проведення опитування у вашій групі за допомогою **методу** Е. Джонса та Р. Нісбета, оскільки за своїм призначенням він найбільш підходить для реалізації нашої *мети* та перевірки *гіпотези*.

Етап №3: експериментальний. На ньому відбувається практична частина дослідження, яку ми з вами і проведемо на нашому прикладі.

Зазичай, досліджуваним дається *інструкція*. У нашому випадку завданням буде дати відповіді на запитання та записати їх у таблиці 1. Питання стосуються оцінки характеристик поведінки двох інших людей та самооцінки. Можливі три *варіанти відповідей*: „так” (така поведінка характерна для цієї людини, або для мене); „ні” (така поведінка явно не характерна для цієї людини, або для мене); „коли як” (іноді так, іноді ні – в залежності від ситуації).

Спочатку увіть собі людину, яка вам подобається, та запишіть відповіді про неї (табл. 1). Потім зробіть теж саме стосовно людини, яка вам не подобається. Далі дайте відповіді стосовно себе.

Таблиця 1

	Наполегливий	Спокійний	Говіркий	Імпульсивний	Добрий	Оптимістичний	Цинічний	Самовпевнений
Інша людина, яка мені <i>подобається</i>								
Інша людина, яка мені <i>не подобається</i>								
Я сам(а)								

Після того, як кожен у групі заповнив свою таблицю, потрібно зібрати всі результати в одну загальну таблицю 2. При цьому слід відокремити конкретні відповіді („так” і „ні”) від *ситуаційних* („коли як”). По кожному ряду таблиці підраховується загальна сума.

Таблиця 2

Сумарні оцінки по всій групі								
Інша людина (яка подобається і не подобається)	(кількість стовбців рівна кількості людей у групі, які присутні)							Сума
Кількість конкретних відповідей								
Кількість ситуаційних відповідей								
Самооцінки								Сума
Кількість конкретних відповідей								
Кількість ситуаційних відповідей								

Примітка: в нашому випадку це дослідження називається експериментальним лише умовно, оскільки єдине, що ми змінюємо – це умови відповіді досліджуваних (спочатку про іншу людину, потім про себе). Насправді, експеримент враховує дуже багато тонкощів і в дійсності він більш складний. Наприклад, потрібно було б після вимірювання провести психологічний вплив на половину групи, потім знову здійснити вимірювання та порівняти результати з контрольною групою і це далеко не все.

Після того, як результати одержані, розпочинається заключний – **етап №4: аналітичний** – здійснюється *кількісна, якісна* обробка результатів, їх *пояснення (інтерпретація)*, формулюються *висновки та рекомендації*.

Кількісна обробка в даному дослідженні полягає в обчисленні загальної кількості ситуаційних та конкретних відповідей

Якісна обробка зазвичай розпочинається з перевірки *гіпотези* дослідження. Якщо вона правильна, то ви виявите набагато більшу кількість ситуаційних відповідей стосовно самооцінок. А стосовно інших людей будуть переважати конкретні відповіді. Звичайно, це середні показники і будуть в групі результати, які відрізняються. Такі результати описують окремо. Якщо гіпотеза не підтверджена, причини цього також пояснюються у *висновках*.

Потрібно щоб *висновки* завжди відповідали поставленим *завданням*. Крім того, краще їх робити у вигляді відповідей на власні ж запитання до результатів дослідження.

У *висновках* потрібно відповісти на такі запитання:

- Чи була підтверджена гіпотеза дослідження? Поясніть свою думку.
- Як ви вважаєте, від чого залежить думка людини про причини своєї поведінки та поведінки інших?
- Чому у вашій групі був отриманий саме такий результат?
- Яким буде висновок, якщо кількість ситуаційних та конкретних відповідей приблизно співпадає? При якій умові та в якій групі це можливо?
- Чи може залежати кінцевий результат дослідження від кількості, статі, віку досліджуваних? Яким чином?
- Що ви особисто зрозуміли за результатами цього дослідження?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Чому предмет соціальної психології був довгий час невизначений і які періоди його становлення?
2. Як пов'язана соціальна психологія з іншими психологічними науками?
3. Поясніть зміст основних категорій соціальної психології.
4. Які функції виконує соціальна психологія? Наведіть приклади.
5. Наведіть приклад соціально-психологічних явищ.
6. Яка специфіка методів соціальної психології?
7. Як специфікуються методи соціальної психології?
8. Охарактеризуйте методи збору інформації та їх види у соціальній психології.
9. Надайте ґрунтовну характеристику методу соціометрії. Назвіть його недоліки та переваги.
10. Які ви знаєте етапи експериментального дослідження?
11. Назвіть та коротко охарактеризуйте основні етапи становлення і розвитку зарубіжної соціальної психології.
12. Назвіть та коротко охарактеризуйте основні етапи становлення і розвитку вітчизняної соціальної психології.
13. Спробуйте порівняти особливості вітчизняної та зарубіжної соціальної психології.

Лабораторне заняття № 2

Соціальна психологія особистості

Мета: зрозуміти суть поняття „особистість” у соціальній психології, проаналізувати рушійні сили її розвитку особистості; уявити процес соціалізації людини, сутність соціальних установок, їх роль та значимість для життя людини в суспільстві.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми. За бажанням підготуйте доповіді до цієї теми;
- 2) виконайте лабораторну роботу, зробіть висновки та захистіть її.

Основні поняття теми: особистість, суспільство, індивідуальність, соціально-психологічна компетентність, „Я-концепція”, „Я-образ”, самооцінка, локус контролю, досвід, вчинок, поведінка, соціалізація, асоціалізація, дезсоціалізація, девіантна поведінка, деліквент, маргінальна особистість, афект неадекватності, суїцид, егоцентризм, ескапізм, соціальна установка, атитюд.

Тематичні питання

1. Поняття особистості в соціальній психології.
2. „Я-концепція”, „Я-образ” та самооцінка особистості.
3. Соціалізація особистості.
4. Асоціальні прояви особистості* [16, с. 120].
5. Соціальна установка.

Доповіді, які ви можете підготувати до цієї теми

1. Соціалізація на різних вікових етапах людини.
2. Вікові кризи і процеси соціалізації.

Орієнтовні теоретичні відомості

З курсу „Загальна психологія” ви знаєте про те, що людська психіка не є лише породженням природного розвитку, адже вона формується в процесі розвитку і становлення в суспільстві шляхом засвоєння соціального досвіду. Тому людина поєднує в собі дві основи: біологічну та соціальну. Це спричинило появу такої категорії психологічної науки як **особистість** – людина, яка наділена свідомістю і має індивідуальні психологічні та фізичні характеристики, соціальні якості, а також поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільнозначимого, та індивідуально-неповторного.

Особистість розглядається як *міра цілісності* багатьох психічних, психологічних та соціальних елементів у людині, які формуються саме в *суспільстві*. **Суспільство** – це система соціальних зв’язків, сукупність усіх способів взаємодії і форм об’єднання людей за конкретними інтересами, потребами, взаємними симпатіями, відповідним типом діяльності та

спілкування, що виникають у процесі соціального життя і становлять цілісність.

Кожна людина в суспільстві є *індивідуальною*, неповторною. **Індивідуальність** є сукупністю своєрідних психічних особливостей і певних властивостей людини, які характеризують її неповторність та виявляються в рисах характеру, специфіці інтересів, якостей, що відрізняють одну людину від іншої. *Індивідуальність* є обов'язковою і найважливішою ознакою особистості (при цьому поняття *особистість* та *індивідуальність* не є тотожними).

Кожну людину змушують розвиватись так звані **рушійні сили**.

Вони є різні. Наприклад, З. Фрейд називав *рушійною силою* розвитку людини *енергію лібідо*, С. Холл – *біологічні процеси дозрівання організму*, представники соціогенетичної теорії – *соціальні умови життя*, М. Еріксон називав *рушійними силами* розвитку особистості *прагнення та емоції людини*, Ж. Піаже – *розвиток пізнавальних сторін інтелекту*... Серед вітчизняних вчених С.Л. Рубінштейн говорив про *спрямованість*, як одну з головних *рушійних сил* розвитку *особистості*, Г.С. Костюк досліджував *внутрішні протиріччя* (розходження між виникаючими в неї новими потребами та досягнутим рівнем оволодіння засобами задоволення цих потреб), про які вперше згадав Л.С. Виготський, вважаючи *рушійними силами навчання і виховання*, які сприяють не лише успішному подоланню *протиріч*, але й їх виникненню.

Розвиваючись у *суспільстві* як *особистість*, людина поступово набуває **соціально-психологічної компетентності**, яка є сукупністю спеціальних комунікативних, перцептивних та інтерактивних знань, що дають змогу індивіду орієнтуватися в соціальних ситуаціях, міжособистісних стосунках, приймати правильні рішення та досягати визначених цілей.

Як бачимо, в соціальній психології питання вивчення *особистості* має чіткий **орієнтир**, який полягає в тому, що людина вивчається як представник певної соціальної групи і має крім *індивідуальності* свій **соціально-психологічний тип**, тобто узагальнене поєднання всіх соціально-психологічних особливостей та якостей особистості, які виявляються в конкретному соціально-психологічному середовищі.

Найперше, що характеризує *соціально-психологічний тип* особистості – це так звані „**Я-характеристики**” людини. Розглянемо їх.

Кожна людина має свою *систему уявлень про саму себе*. Це називається „**Я-концепція**”. Вона має три основні складові:

1) „Я-фізичне” – уявлення людини про своє фізичне тіло, психічні процеси, стани, властивості;

2) „Я-соціальне” – уявлення людини про свої особистісні якості, соціальну належність, наприклад, до статі, етнічної групи, соціальної групи тощо;

3) „Я-екзистенціальне” – оцінка себе у ставленні до життя і смерті.

Другою складовою „Я-характеристик” особистості є „Я-образ” – остаточне уявлення людини про себе, результат роботи над пізнанням себе, осмислення своєї ролі в житті. „Я-образ” виникає та змінюється на кожному віковому етапі життя людини: з одного боку, під дією вікових криз, а з іншого – він також є однією з причин їх виникнення (саме в такі моменти життя від людини можна почути: „Я втратив себе”, або „Мені здається, що я стала іншою”, чи „Мені чогось у собі не вистачає”).

І, нарешті, третя складова – **самооцінка людини** – оцінка особистістю самої себе, своїх якостей, можливостей, ставлення інших до себе і свого місця серед них у групі. Вона виконує дві дуже важливі **функції**: *регулює* наш особистісний вибір у поведінці та діяльності, а також *захщицає*, тобто забезпечує відносну стабільність і незалежність нашої *особистості*. Самооцінка дуже впливає на життя людини в суспільстві. Якщо вона неадекватна (дуже занижена, або завищена), то це спричиняє неабиякі труднощі. Тому це та частина особистості, за якою потрібен постійний нагляд і контроль.

Розглянемо соціально-психологічний процес, який проходить будь-яка людина, що народжується і живе в суспільстві – **соціалізацію**.

Соціалізація – це процес активного засвоєння людиною соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в певному суспільстві. Цей процес відбувається як *стихийно* (він відбувається постійно у різних умовах життя), так і *цілеспрямовано* (виховний вплив у сім’ї, школі...).

Соціалізація має дві основні **форми реалізації**:

1) **соціальна адаптація** – процес пристосування індивіда до суспільства, в результаті чого досягається формування самосвідомості та рольової поведінки, здатність до самоконтролю, адекватних стосунків з соціальним оточенням;

2) **інтеріоризація** – процес перетворення зовнішніх соціальних знань та варіантів поведінки у внутрішні елементи структури психіки людини (соціальні норми, цінності, ідеали, переконання) – у внутрішнє „Я”.

Таким чином, людина протягом свого життя не тільки адаптується до умов суспільства, його культури, норм, а й перетворює їх на власні цінності, установки, ідеали.

Засвоєння соціального досвіду людина завжди проходить у певній **сфері соціалізації** – це середовище дії, в якому відбувається процес розширення та примноження соціальних зв’язків індивіда із зовнішнім світом. До них належить *діяльність, спілкування та самосвідомість* людини.

Також існує **дві групи способів соціалізації**, тобто конкретних видів взаємодії індивіда із середовищем, за допомогою яких він активно прилучається до суспільного життя й засвоює соціальний досвід. До **першої групи** належать *позитивні способи* (індивідуалізація, актуалізація „Я”, самореалізація, інтеграція, конструктивна взаємодія...). **Другу групу**

складають *негативні способи*, які призводять до *асоціалізації* людини (мазохізм, садизм, деструкція, конформізм).

Людина за своє життя проходить *три стадії соціалізації*: **дотрудову** (з моменту народження до отримання професії), **трудова** (до відходу людини на пенсію) та **післятрудова** (пенсійний вік людини до її смерті).

Кожна *стадія* відбувається в певному **інституті соціалізації** – це конкретна група, в якій людина долучається до системи норм, цінностей і соціальних зв'язків (сім'я, школа, неформальні організації, засоби масової інформації, робота тощо).

Для того, щоб *соціалізація* людини відбувалась, поступово в історії кожного суспільства з'явилися **соціально-психологічні механізми соціалізації** – психологічні впливи або засоби, за допомогою яких здійснюється соціально-психологічне відображення людиною реалій суспільного життя, а отже перехід зовнішніх впливів соціального оточення у внутрішні регулятори її поведінки. Сьогодні соціальна психологія досліджує такі механізми як *наслідування, навіювання, переконання, зараження, конформізм, дотримання норм, засвоєння стандартів поведінки, прийняття групових норм, почуття сорому, самоконтроль, соціальний обмін, імітація, ідентифікація, керівництво*. Ці механізми використовуються *стихийно* (випадково) та *цілеспрямовано* (спеціально), а також можуть бути *усвідомлені* або *неусвідомлені* людиною, коли на неї так діють.

Поступово розвиваючись у суспільстві, людина починає вести себе однаково (постійно) стосовно певних ситуацій та людей. Це називають *стереотипом поведінки*. Даний феномен також розглядає соціальна психологія і пояснює його з позиції трьох *основних понять*: **установка, атитюд, соціальна установка**.

Установка – цілісний стан особистості, вироблена на основі досвіду готовність стійко реагувати на передбачувані об'єкти чи ситуації, вибіркова активність, спрямована на задоволення потреби. Фактично це є *готовність* людини до *активності* відповідно ситуації. Установки бувають **актуальні** (тільки-но вироблені в новій ситуації, в якій опинився індивід) та **фіксовані** (вироблені в результаті багаторазового повторного впливу ситуації).

Першою *формою* установки є **атитюд** – внутрішній стан готовності людини до дії ще до прояву поведінки. Він формується на основі нашого досвіду життя в суспільстві. Іноді ми усвідомлюємо їх дію, але частіше не помічаємо цього і не завжди розуміємо чому ми проявляємо ту, а не іншу поведінку у певній ситуації.

Другою *формою* – є **соціальна установка** – породжена минулим досвідом стійка система поглядів та уявлень людини, яка підтримує готовність індивіда до певної поведінки стосовно конкретних об'єктів та ситуацій.

Атитюди та *соціальні установки* виконують для людини дві основні **функції**: *випередження* (готовність до дії) та *регуляції* (передумова дії).

Також вони мають **структуру**, яка складається з трьох *компонентів*:

- 1) **пізнавальний** – попередні знання, думки та твердження про об'єкт *установки*, його властивості та способи поведження з ним;
- 2) **емоційний** – ставлення до об'єкта *установки*, виражене в емоціях, почуттях, які він викликає;
- 3) **поведінковий** – готовність людини до здійснення конкретної діяльності що до об'єкту *установки*.

Практична частина роботи

З метою розуміння особливостей власної „Я-концепції”, „Я-образу”, самооцінки, аналізу соціальних установок у представників вашої групи, а також для тренування певних навичок тактовного, культурного спілкування, зняття комунікативних бар'єрів у групі, пропоную вам розіграти психологічну вправу під назвою „**Я самий ...**”.

Правила досить прості. Вашим **завданням** буде довести свою необхідність групі. Для цього кожен, ввійшовши в коло, повинен виголосити таке твердження: „Я можу бути корисний групі, оскільки я най...” (наприклад, я найсильніший, або найрозумніший ...). І далі одним реченням пояснити: „Тому що ...”.

Студенти, які вже знаходяться в колі, мають право задавати питання, піддаючи сумніву цю винятковість, вимагати більш конкретних аргументів на користь того чи іншого твердження, але лише за умови конструктивного, тактовного, культурного спілкування. Якщо твердження і його пояснення задовольняють групу, то студент приймається до неї. Якщо ні – то він може це зробити з наступної спроби. Кожний починає діяти по мірі готовності.

По закінченню гри зробіть **висновки**. Для цього ознайомтесь з орієнтовними запитаннями, які допоможуть їх сформулювати:

- Які почуття домінували під час виконання вправи?
- Що вдалося і що не дуже вдалося у цій грі?
- Які перешкоди ви відчували під час виконання своєї ролі у грі?
- Чи складно було переконати групу і чому?
- Що вдалося дізнатись та зрозуміти нового про себе?
- Що, на вашу думку, особисто вам та вашій групі дало виконання цієї вправи?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Як ви розумієте феномен „особистість”? Наведіть свої приклади.
2. Розкрийте поняття „індивідуальність” та порівняйте його з поняттями „людина”, „індивід”, „особистість”.
3. Які рушійні сили розвитку людини як особистості ви знаєте? Чому вони так називаються і яким чином впливають на людину?

4. Охарактеризуйте поняття „соціальна компетентність”, наведіть свої приклади.
5. Охарактеризуйте „Я-характеристики” особистості, назвіть їх структуру та функції.
6. В чому полягає зв'язок між соціальною поведінкою та вчинком особистості?
7. Що таке соціалізація особистості та які вона має форми реалізації?
8. Поясніть різницю між поняттями „адаптація” та „адаптивність”.
9. Охарактеризуйте процеси соціалізації на різних вікових етапах особистісного розвитку людини.
10. Що таке сфера соціалізації? Наведіть приклади.
11. Надайте характеристику позитивним способам соціалізації.
12. Охарактеризуйте негативні способи соціалізації.
13. Що таке життєві плани, життєва перспектива та життєва мета особистості? Як співвідносяться ці поняття?
14. Які ви знаєте стадії та інститути соціалізації? Наведіть приклади.
15. Охарактеризуйте соціально-психологічні механізми соціалізації.
16. Назвіть та охарактеризуйте асоціальні прояви особистості.
17. Що таке установка, атитюд та соціальна установка?
18. Які ознаки установок? Як вони впливають на нашу поведінку?
19. Опишіть структуру і функції атитюдів та соціальних установок.

Лабораторне заняття № 3

Особистість у групі

Мета: зрозуміти психологічні особливості входження людини в групу, її статусно-рольові характеристики взаємодії в ній; навчитися досліджувати рівень соціально-психологічного напруження та вивчати міжособові стосунки в групі.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми;
- 2) виконайте дослідження особливостей міжособових стосунків та рівня соціально-психологічного напруження у вашій групі, зробіть висновки й захистіть ваші результати вивчення цієї теми.

Основні поняття теми: самосвідомість, самопізнання, самооцінка, самоконтроль, рефлексія, самоефективність, соціальна норма, соціальна адаптація, індивідуалізація, інтеграція, спосіб життя, статус, авторитет, престиж, позиція, роль, ранг, гендер, статевая роль, гендерна роль, депресія, стрес, екстремальна ситуація, соціальна напруженість.

Тематичні питання

1. Самосвідомість людини як чинник становлення її в групі.
2. Психологічні особливості входження людини в групу.
3. Статусно-рольові характеристики стосунків особистості в групі.
4. Статєво-рольові параметри особистості* [16, с. 155].
5. Соціально-психологічне напруження в групі.

Орієнтовні теоретичні відомості

Для того, щоб людині увійти в суспільство, їй потрібно спочатку усвідомити себе в ньому. Це завжди відбувається в групі. Людина усвідомлює діяльність, спрямовану на пізнання себе, що дає їй зрозуміти, чому вона обирає певний спосіб поведінки в цій чи іншій групі. Це є **самосвідомість** – усвідомлення людиною себе, своїх потреб, можливостей, сприймання себе „збоку”. Саме вона дозволяє людині сприймати себе як особистість. *Самосвідомість* має **структуру**, до якої належать:

1) **самопізнання** – процес пізнання людиною себе, своєї діяльності, внутрішнього психічного світу. Воно залежить від кількості зворотної інформації, яку людина отримує від взаємодії з соціальним оточенням. Тому іноді, коли цієї інформації недостатньо, особистість може усвідомлювати себе, свої дії, але не знати сутності свого „Я”;

2) **самооцінка** – оцінка особистістю самої себе, своїх якостей, можливостей, ставлення інших до себе і свого місця серед них. Вона регулює нашу поведінку в суспільстві, а також є джерелом критичного і вимогливого ставлення до себе та інших. *Самооцінка* може бути *неадекватною* (високою або низькою) та *адекватною*. Відповідно це може ускладнювати або

нормалізувати взаємини. Якщо вона *не є адекватною*, то це призводить до появи таких феноменів як *комплекс неповноцінності, комплекс перевищення, помилковий консенсус, помилкова унікальність*;

3) **самоконтроль** – усвідомлене, вольове управління людиною своїм психічним життям і поведінкою. Його рівень є показником зрілості та культури особистості.

Самосвідомість та її компоненти істотно залежать від розвитку **рефлексії** людини – осмислення людиною причин, закономірностей і механізмів власної діяльності, поведінки, соціального та індивідуального способу існування. Одним з проявів *рефлексії* є усвідомлення людиною того, як вона сприймається та оцінюється іншими людьми й групами.

Коротко розглянемо друге питання цієї теми.

Кожна людина як особистість може проявляти декілька варіантів поведінки. Вибір поведінки в групі завжди залежить від соціальних норм, які їй властиві. **Соціальні норми** – це еталон, зразок, з якими особистість співвідносить свої вчинки, на основі яких обґрунтовує свої дії, оцінює поведінку інших. Саме з ними зустрічається людина в момент входження в нову групу.

Будь-яка людина входить у нову групу по-різному. Це залежить від багатьох факторів (індивідуальні особливості групи та людини, яка в неї входить тощо). Але всі проходять **три основні фази входження в групу**, які в свій час дослідив А.В. Петровський:

1) **фаза адаптації** – активне засвоєння норм, цінностей та інших особливостей, які існують в групі. Під час цієї фази у людини виникає необхідність стати схожою на інших членів групи. Якщо людина не змогла подолати труднощі цієї фази, то відбувається явище *деадаптації*, що проявляється у *конформності, невпевненості та залежності*;

2) **фаза індивідуалізації** – максимальне намагання людини проявити себе в групі як особистість за рахунок активного пошуку способів проявлення своєї *індивідуальності* та її фіксації. Людині потрібно вирішити *протиріччя* між необхідністю „бути як всі” і прагненням відрізнятись. Якщо вона не змогла подолати його, то відбувається *деіндивідуалізація* (втрата самосвідомості, індивідуальних рис, боязнь оцінки...), що проявляється в *агресивності, негативізмі* тощо;

3) **фаза інтеграції**. На ній відбувається формування новоутворень особистості, які відповідають груповому розвитку і власній потребі брати активну участь у її житті. Вирішується *протиріччя* між намаганням людини повністю проявляти свою індивідуальність у групі та потребою членів групи прийняти лише ті її індивідуальні якості, які сприяють розвитку і групи і цієї людини як особистості. Якщо протиріччя не усунене, то відбувається *деінтеграція*, що проявляється в *ізолюванні, витісненні* людини із групи.

Людина вступає в *статусно-рольові стосунки* з представниками групи, що дозволяє їм правильно розуміти особистість. Ці взаємини характеризують шість основних понять. Розглянемо їх.

1. **Статус** – місце індивіда в системі міжособистісних стосунків у групі, суспільстві, його права, обов'язки та привілеї. Статус може бути *пропонованим* (національність, соціальне походження, місце народження), *досягнутим* (освіта, професія та ін.). Також існує *економічний, правовий, професійний, політичний, особистісний*. Будь-який з них може бути *формальними та неформальними*.

2. **Авторитет** – загально визнаний вплив індивіда на займаній посаді; визнання за людиною права на прийняття відповідального рішення в умовах спільної діяльності. Це поняття дуже тісно пов'язане з *владою*.

3. **Престиж** – міра визнання суспільством заслуг людини або групи, громадська оцінка їх суспільної вагомості.

4. **Позиція** – стійке ставлення людини до певних аспектів дійсності на основі її поглядів, уявлень, установок, що проявляється у відповідній поведінці та вчинках. Вона може бути *стійкою та нестійкою* (в залежності від психологічної зрілості людини), розрізняють також *активну життєву* позицію.

5. **Роль** – сукупність варіантів поведінки, прав, обов'язків, правил, які визначають що повинна робити людина відповідно її статусу та позиції в групі.

6. **Ранг** – ступінь соціального визнання людини в групі (чин, звання).

Дуже поширеним явищем у житті людини та групи є **соціально-психологічна напруженість**. Її зміст завжди різний, але є основною причиною є **соціальна дезадаптація** трьох видів:

1) **фізіологічна** – неможливість людини або групи пристосуватись до нових умов, труднощів суспільного життя, від яких залежить фізіологічний стан організму;

2) **психофізіологічна дезадаптація**, яка виникає внаслідок не усвідомлення людиною або групою масових психічних станів (тривога, апатія, агресивність) під час пристосування до соціальних змін;

3) **соціально-психологічна дезадаптація**, яка проявляється в результаті усвідомлення однією людиною чи групою внутрішніх або зовнішніх конфліктних стосунків, які викликані певними змінами в діяльності чи спілкуванні в суспільстві.

Найчастіше *соціально-психологічне напруження* проявляється у вигляді **депресії** або **стресу**.

Депресія – психічний стан людини, який проявляється у відчутті пригніченості, песимізму, занепаді духовних сил, загальній пасивності поведінки.

Стрес – емоційний стан людини, що виникає під дією екстремальної ситуації (інтенсивного впливу на індивіда чинника навколишнього

середовища), що робить життєво необхідним включення механізмів адаптації (приспособування, самозахисту) для виживання і досягнення максимально можливого за таких обставин психологічного та біологічного комфорту. Він може бути *інформаційним, емоційним* та приймати форму *дистресу*.

Практична частина роботи

Відповідно темі вам необхідно здійснити два дослідження. **Метою** першого дослідження є встановлення ваших уявлень про самих себе, вашої самосвідомості та рефлексії (методика Т. Лири), Мета другого дослідження – виміряти рівень соціально-психологічного напруження у вашій групі.

Дослідження I. Діагностика міжособових стосунків у групі

Спочатку вам потрібно оформити в своєму зошиті такий бланк дослідження:

I	
II	
III	
IV	
V	
VI	
VII	
VIII	

У першій колонці потрібно буде зафіксувати позитивні відповіді на твердження. У другій – підрахувати їх загальну кількість по кожній шкалі. А потім заповнити зображену діаграму.

Твердження, які будуть запропоновані далі, відповідають восьми шкалам. Тому потрібно ставити відмітку лише про позитивну відповідь у відповідний рядок.

Вам потрібно відповідати на твердження так, як ви вважаєте, як про вас думають одногрупники.

Стимульний матеріал до проведення методики

I	III
1. Інші думають про нього прихильно	9. Здатний бути суворим
2. Справляє враження на навколишніх	10. Суворий, але справедливий
3. Уміє розпоряджатись, наказувати	11. Може бути щирим
4. Уміє настояти на своєму	12. Критичний до інших
II	IV
5. Має почуття власної гідності	13. Любить поплакатись
6. Незалежний	14. Часто сумний
7. Здатний сам подбати про себе	15. Здатний виявити недовіру
8. Може виявити байдужність	16. Часто розчарується

V

17. Здатний бути самокритичним
18. Здатний визнати свою неправоту
19. Охоче підкоряється
20. Поступливий

VI

21. Шляхетний
22. Усім захоплюється
23. Поважний
24. Шукає схвалення

VII

25. Здатний до співробітництва
26. Прагне вжитися з іншими
27. Дружелюбний, доброзичливий
28. Уважний і ласкавий

VIII

29. Делікатний
30. Все схвалює
31. Чуйний до закликів про допомогу
32. Безкорисливий

I

33. Здатний викликати замишування
34. Користується повагою в інших
35. Має талант керівника
36. Любить відповідальність

II

37. Впевнений у собі
38. Самовпевнений і настійливий
39. Діловитий і практичний
40. Любить змагатися

III

41. Строгий і крутий, де треба
42. Невблаганний, але безсторонній
43. Дратівливий
44. Відкритий і прямолінійний

IV

45. Не терпить, щоб ним командували
46. Скептичний
47. На нього важко справити враження
48. Уразливий, педантичний

V

49. Легко бентежить
50. Невпевнений у собі
51. Поступливий
52. Скромний

VI

53. Часто просить про допомогу інших
54. Дуже поважає авторитети
55. Охоче приймає поради
56. Довірливий, прагне радувати інших

VII

57. Завжди люб'язний
58. Дорожить думкою оточуючих
59. Товариський та уживчивий
60. Добросердий

VIII

61. Добрий, вселяє впевненість
62. Ніжний і м'якосердий
63. Любить піклуватися про інших
64. Безкорисливий, щедрий

I

65. Любить давати поради
66. Робить враження значимості
67. Любить віддавати накази
68. Владний

II

69. Хвалькуватий
70. Гордовитий і самовдоволений
71. Думає тільки про себе
72. Хитрий і розважливий

III

73. Нетерпимий до помилок інших
74. Корисливий
75. Відвертий
76. Часто недружелюбний

IV

77. Озлоблений
78. Скаржник
79. Ревнивий
80. Довго пам'ятає образи

V

81. Схильний до самобичування
82. Сором'язливий
83. Безініціативний
84. Лагідний

VI

85. Залежний, несамостійний
86. Любить підкорятися
87. Надає іншим приймати рішення
88. Легко потрапляє в халепу

- VII
89. Легко потрапляє під вплив друзів
90. Готовий довіритися будь-кому
91. Прихильний до усіх без розбору
92. Усім симпатизує
- VIII
93. Прощає всіх
94. Переповнений надмірним співчуттям
95. Великодушний і терпимий до недоліків
96. Прагне керувати
- I
97. Прагне до успіху
98. Очікує замилювання від кожного
99. Розпоряджається іншими
100. Деспотичний
- II
101. Сноб (судить про людей за рангом і статком, а не по особистих якостях)
102. Марнолюбний
103. Егоїстичний
104. Холодний, черствий
- III
105. Уїдлиий, глузлиий
106. Злісний, жорстокий
107. Часто гнівливий
108. Байдужий
- IV
109. Злопам'ятний
110. Проникнутий духом протиріччя
111. Упертий
112. Недовірливий та підозрілий
- V
113. Боязкий
114. Соромливий
115. Постійно готовий підкорятися
116. М'якотілий
- VI
117. Майже ніколи нікому не заперечує
118. Нав'язливий
119. Любить, щоб його опікували
120. Дуже довірливий
- VII
121. Прагне здобути прихильність кожного
122. З усіма погоджується
123. Завжди дружельобний
124. Усіх любить
- VIII
125. Занадто поблажливий до навколишніх
126. Намагається утішити кожного
127. Піклується про інших на шкоду собі
128. Псує людей надмірною добротою

Інтерпретація результатів

1. Спочатку підрахуйте скільки ви отримали балів за кожною шкалою.
2. Заповніть діаграму бланку дослідження.

Значення шкал:

I Авторитарний

13–16 – диктаторський, владний, деспотичний характер, тип сильної особистості, що лідирує в усіх видах групової діяльності. Всіх повчає, в усьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших.

9–12 – домінантний, енергійний, компетентний, авторитетний лідер, успішний у справах, любить давати поради, вимагає до себе поваги.

0–8 – просто впевнена в собі людина, але не обов'язково лідер.

II Егоїстичний

13–16 – прагне бути над усіма, але одночасно осторонь від усіх, самозакоханий, розважливий, незалежний, самозакоханий. Труднощі перекладає на оточуючих, хвалюватий, самовдоволений, зарозумілий.

0–12 – деякі егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва.

III Агресивний

13–16 – твердий і ворожий стосовно навколишніх, різкий, твердий, агресивність може доходити до асоціальної поведінки.

9–12 – вимогливий, прямолінійний, відвертий, суворий та різкий в оцінці інших, непримиренний, схильний звинувачувати оточуючих, глузливий, іронічний, дратівливий.

0–8 – дещо упертий, завзятий, наполегливий та енергійний.

IV Підозрілий

13–16 – відчужений, підозрілий, уразливий, схильний до сумніву в усьому, злопам'ятний, постійно скаржитися на усіх.

9–12 – критичний, відчуває труднощі у взаємодії з іншими через підозрілість та острах поганого ставлення, замкнутий, скептичний, розчарований у людях, потайливий, свій негативізм виявляє у вербальній агресії.

0–8 – дещо критичний стосовно всіх соціальних явищ та оточуючих.

V Підвладний

13–16 – покірний, слабівільний, схильний поступатися всім і в усьому, завжди ставить себе на останнє місце, засуджує себе, приписує собі провину, пасивний, прагне знайти опору в кому-небудь більш сильному.

9–12 – сором'язливий, лагідний, легко бентежиться, схильний підкорятися більш сильному без урахування ситуації.

0–8 – дещо скромний, боязкий, поступливий, емоційно стриманий, здатний підкорятися, зазвичай слухняно і чесно виконує свої обов'язки.

VI Залежний

13–16 – різко невпевнений у собі, має нав'язливі страхи, побоювання, тривожиться з будь-якого приводу, залежить від інших, від чужої думки.

9–12 – слухняний, боязкий, не вміє істотно чинити опір, в основному вважає, що інші завжди праві.

0–8 – дещо м'який, очікує допомоги та порад, довірливий, схильний до замилювання оточуючими, ввічливий.

VII Дружелюбний

9–16 – дружелюбний і люб'язний з усіма, орієнтований на прийняття та соціальне схвалення, прагне задовольнити вимоги всіх, „бути гарним” для всіх без винятку, прагне до цілей мікрогрупи, має розвинуті механізми витиснення і придушення, емоційно лабільний.

0–8 – схильний до співробітництва, кооперації, гнучкий і компромісний при вирішенні проблем у конфліктних ситуаціях, прагне бути в згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, дотримується правил і принципів „гарного тону” у взаєминах з людьми, ініціативний ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, почувати себе в центрі уваги, заслужити визнання і любов, товариський, виявляє теплоту дружелюбність у стосунках з іншими.

VIII Альтруїстичний

9–16 – дуже відповідальний, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогти і співчувати всім, нав'язливий у своїй допомозі та надто активний стосовно оточуючих, неадекватно приймає на себе відповідальність за інших (хоча це може бути тільки зовнішня „маска”, що ховає особистість протилежного типу).

0–8 – відповідальний стосовно людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей виявляє в жалю, симпатії, турботі, ласці, уміє підбадьорити та заспокоїти, безкорисливий і чуйний.

Пояснення діаграми

1. Спочатку аналізується розмір діаграми. Чим більшого вона розміру, тим більш яскраво виражена поведінка цієї людини у групі. Також це може свідчити про те, що людина може бути лідером, або яскравим опозиціонером. Якщо розміри максимальні, то це свідчить про іноді патологічну поведінку і розвиток відповідних якостей, які вимірювались. Відповідно робляться висновки при середніх та малих розмірах діаграми.

2. Друге, що аналізується – в яку сторону діаграма зміщена. Наприклад, зміщення вгору і вправо свідчить про спрямованість людини на домінування у групі, але шляхом доброзичливого ставлення.

Ця методика може застосовуватись й в інших аспектах. Достатньо лише змінювати питання до неї. Наприклад, „Що ви думаєте самі про себе?”, або „Що видумаєте про свого керівника” і т.д.

Зробіть **висновки** до цього дослідження, користуючись зазначеними поясненнями.

Дослідження II. Визначення рівня соціально-психологічного напруження в групі

Для того, щоб здійснити дослідження, вам потрібно заповнити дві таблиці. Умовні позначення такі:

„3” – максимальний ступінь прояву характеристики;

„2” – середній;

„1” – слабкий;

„0” – не можна оцінити.

Послідовність виконання дослідження

1. Намалюйте в зошиті дві однакові таблиці (табл. 1).

2. Заповніть спочатку першу таблицю, відмічаючи хрестиком (*один знак на один рядок*) ступінь прояву кожної характеристики у *вашій групі*.

3. Заповніть другу таблицю, відмічаючи хрестиком ступінь прояву кожної характеристики у *вашому самовідчутті* в своїй групі.

4. Виконайте кількісну та якісну обробку результатів та зробіть висновки.

Таблиця 1

Характеристика	+3	+2	+1	0	-1	-2	-3	Характеристика
Спокій								Тривожність
Чесність								Брехливість
Гарні стосунки з керівником								Погані стосунки з керівником
Відмінне самовідчуття								Погане самовідчуття
Дружність								Конфліктність
Задоволення спільною діяльністю								Незадоволення спільною діяльністю
Простодушність								Лицемірство
Пропорційна кількість людей різної статі								Переважання людей однієї статі

Обробка результатів та їх інтерпретація

Результати заповненої вами першої таблиці характеризують напруженість у вашій групі, а другої – ваше самовідчуття в ній.

1. Визначте за своїми результатами середні значення по кожній таблиці за формулою:

$$X_1 = \frac{\sum D_1}{8}; \quad R = \frac{\sum D_2}{8}$$

Де X_1 – середнє значення за *таблицею 1*;

$\sum D_{1,2}$ – сума всіх балів по характеристикам у відповідних таблицях;

R – коефіцієнт власного самопочуття у групі.

2. Зберіть усі дані (X_1 та R) в групі та визначте *середній коефіцієнт соціально-психологічної напруженості в групі* (T) та *коефіцієнт самопочуття всіх її членів* (S):

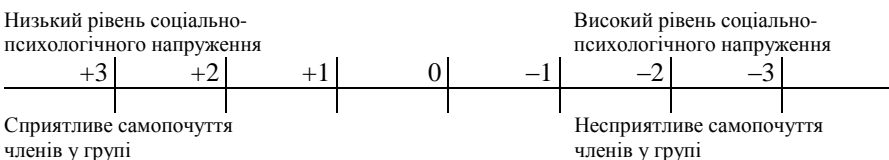
$$T = \frac{\sum X_1}{N}; \quad S = \frac{\sum R}{N}$$

$\sum X_1$ – сума середніх значень у групі за *таблицею 1*;

$\sum R$ – сума коефіцієнтів власного самопочуття у групі;

N – кількість осіб, що приймали участь у дослідженні.

3. Зафіксуйте показники T , R і S на шкалі дослідження:

Зробіть **висновки** орієнтуючись на такі питання та вказівки:

- Яких результатів ви очікували і які отримали?
- Проаналізуйте значення показників T, R і S.
- В чому саме проявляється значення цих показників у групі та вашому самопочутті в ній?
- Що б ви порадили собі та членам вашої групи для зняття соціально-психологічного напруження і поліпшення власного самопочуття?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Охарактеризуйте структурні складові самосвідомості особистості.
2. Розкрийте специфіку входження людини в групу.
3. Які протиріччя вирішує людина при входженні в групу?
4. Які індивідуальні особливості людини впливають на її входження в групу? Яким саме чином це відбувається?
5. Що спільного та відмінного у поняттях „репутація”, „популярність”, „авторитет”?
6. Розкрийте та охарактеризуйте основні поняття, які характеризують статусно-рольові характеристики стосунків особистості в групі. Наведіть власні приклади.
7. Наведіть, охарактеризуйте та порівняйте соціально-психологічні показники „чоловічих” та „жіночих” образів.
8. Які ви знаєте основні статево-рольові параметри особистості?
9. Які причини та в чому проявляється соціально-психологічна напруженість?

Лабораторне заняття № 4

Соціальна психологія спілкування

Мета: розглянути поняття спілкування, його основні характеристики, сторони та проблеми; дослідити стратегії поведінки в умовах конфлікту.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми. За бажанням підготуйте доповіді до цієї теми;
- 2) виконайте лабораторну роботу, зробіть висновки та захистіть ваші результати вивчення цієї теми.

Основні поняття теми: міжособистісне спілкування, вербальна та невербальна комунікація, взаємодія, самотність, агресія, фрустрація, упередження, обман, егоїзм, конфлікт, атракція, дружба, любов, альтруїзм, соціальна фацілітація та інгібіція, переконання, зараження, навіювання, наслідування, соціальна перцепція, ідентифікація, емпатія, егоцентризм, рефлексія, стереотипізація, каузальна атрибуція, комунікативний бар'єр, демагогія, фанатство.

Тематичні питання

1. Поняття і характеристика спілкування в соціальній психології.
2. Сторони спілкування.
3. Стратегії конфліктної поведінки* [16, с. 177].
4. Основні позитивні та негативні функції конфліктів* [16, с. 352].
5. Комунікативні бар'єри* [16, с. 272].

Доповіді, які ви можете підготувати до цієї теми

1. Мова тіла, рухів та жестів людини [19].
2. Графологія як метод вивчення психічних властивостей особистості [9].

Орієнтовні теоретичні відомості

Спілкування є однією з найбільших та найважливіших сфер особистості. Кожна людина має потребу в спілкуванні. Саме через нього ми отримуємо нові враження, почуття, знання, бажання ними поділитись, обмінятися інформацією, налагодити стосунки.

Міжособистісне спілкування – процес предметної та інформаційної взаємодії між людьми, в якому формуються, конкретизуються, уточнюються і реалізуються їх міжособистісні стосунки та виявляються психологічні особливості комунікативного потенціалу кожного індивіда.

Як бачимо, *спілкування* це не тільки *передача* та *сприйняття інформації*, але й *взаємовплив*, *діяльність*, *сприймання людьми одне одного*, *міжособистісна взаємодія* тощо.

Для людини і суспільства *спілкування*, на думку Б.Ф. Ломова, виконує три основні **функції**: **інформаційно-комунікативну** (обмін інформацією), **регулятивно-комунікативну** (регуляція поведінки, спільної діяльності в

процесі взаємодії) та **афективно-комунікативну** (прояв та регуляція емоційної сфери людини).

Спілкування має свої **засоби, форми та стилі**. Це ви вивчали в курсі загальної психології, тому вам потрібно про них згадати **самостійно**.

Сучасна психологія та педагогіка розглядає **три сторони спілкування: комунікативну, інтерактивну та перцептивну**.

Комунікативна сторона спілкування

Комунікативну сторону спілкування характеризує термін **комунікація** – складний процес, під час якого відбувається не лише обмін інформацією, але й її формування, відправлення, отримання, переробка, розвиток. *Комунікація* виконує дві **функції: комунікативного контролю** (передання та отримання повідомлення, яке містить інформацію про розподіл контролю між учасниками спілкування) та функцію **афіліації** (добровільне інформування про себе з метою бути в товаристві інших людей).

У соціальній психології розрізняють два основні **види комунікації**:

- 1) **аксіальна** – спрямовує інформацію на окрему людину або групу;
- 2) **ретиальна** комунікація – адресатами якої є багато людей або груп.

Кожний з цих видів може здійснюватись у **формі спонукальної інформації** (наказ, прохання, порада, інструкція, які стимулюють певні дії) та у **формі констатуючої інформації** (повідомлення, яке передбачає зміну поведінки людини або групи опосередковано і спонукає їх до дії, до почуттів чи переживань, або просто несе відомості про об'єкт).

Інтерактивна сторона спілкування

Інтерактивну сторону спілкування характеризує поняття „**взаємодія**” – організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності.

Розрізняють дві **групи взаємодії**:

1) **співробітництво** – передбачає такі дії, які сприяють організації спільної діяльності, забезпечують її успішність, узгодженість та ефективність (*кооперація, згода, пристосування, асоціація ...*);

2) **суперництво** – дії, які певною мірою перешкоджають виконанню спільної діяльності, створюють перешкоди на шляху до порозуміння. (*конкуренція, конфлікт, опозиція, дисоціація ...*).

У *міжособистісній взаємодії* в процесі спілкування людина проявляє різні **форми** поведінки. Розглянемо їх.

1. Деструктивні форми взаємодії – при яких ускладнюються або взагалі руйнуються взаємини та спільна діяльність. До феноменів, які підсилюють *деструктивну взаємодію*, належать *агресія, упередження, обман, егоїзм*.

Агресія – індивідуальна або групова форма деструктивних дій чи поведінки особистості, яка спрямована на використання сили, нанесення фізичної або психологічної шкоди людям і суперечить нормам суспільства.

Упередження – установка, що перешкоджає адекватному сприйманню людиною або групою повідомлення чи дії.

Обман – свідоме намагання людини створити у партнера хибне, неправдиве уявлення про предмет обговорення.

Егоїзм – ціннісна орієнтація суб'єкта, яка зумовлює домінування в його взаємодії з іншими особистих інтересів і потреб та нехтування інтересів партнера по спілкуванню.

2. Конфліктна взаємодія. В процесі взаємодії між її учасниками можуть виникати часткові суперечності, які іноді переходять у **конфлікт** – зіткнення значущих, конкуруючих, несумісних чи протилежних поглядів, потреб, інтересів та дій індивідів або груп, що проявляється і супроводжується їх негативними переживаннями.

Конфлікт завжди має свою **структуру**, яку складають *учасники конфлікту, позиція сторін, конфліктна ситуація, інцидент, об'єкт та предмет конфлікту, розвиток і розв'язання конфлікту.*

У *конфліктології* (наука, предметом якої є конфліктні стосунки) розрізняють наступні **типи конфліктів**:

I. За особливостями спілкування

1. *Комунікативні*, які виникають на основі непорозумінь під час передачі та сприймання інформації.

2. *Інтерактивні*, викликані особливостями взаємодії.

II. За джерелом виникнення

1. *Ділові*, в основі яких є конкретна об'єктивна причина.

2. *Емоційні*, які ґрунтуються на основі особистих інтересів опонентів, їх психологічної несумісності.

III. За службовою спрямованістю

1. *Вертикальні*, які виникають між співробітниками різних рівнів ієрархії.

2. *Горизонтальні*, які виникають між рівними за службовим становищем співробітниками.

IV. За тривалістю перебігу

1. *Короточасні*, причиною яких є просто взаємні непорозуміння чи помилки, які швидко усвідомлюються.

2. *Тривалі*, пов'язані з досить вагомими об'єктивними труднощами та глибокими морально-психологічними травмами.

V. За своїм значенням

1. *Конструктивні*, вирішення яких приводить до позитивних наслідків і розвитку людини або групи.

2. *Деструктивні*, які можуть тривати навіть коли причини зникли, вони призводять до негативних наслідків.

VI. За емоційною силою впливу на учасників конфлікту

1. *Сильні*, які досить яскраво виражені та зачіпають статус, престиж, гідність особистості.

2. *Слабкі*, які слабо проявляються і є несерйозними стосовно гідності людини.

VII. За обсягом впливу

1. *Широкі*, які зачіпають інтереси багатьох людей.

2. *Локальні* конфлікти не виходять за межі інтересів його сторін.

Причини конфлікту завжди різні. Але є так звані універсальні причини, які найчастіше призводять до нього. До них відносяться наступні:

- ціннісні чинники (переконання, принципи, віра...);
- наявність почуття задоволення або незадоволення від взаємодії;
- поведінкові чинники (егоїзм, безвідповідальність, грубість, тиск...);
- особистісні властивості (незнання характеру іншої людини...);
- неправильне тлумачення думок, вчинків;
- моральні чинники (недотримання загальних норм, завищена самооцінка, недооцінювання інших тощо).

3. Позитивна взаємодія на рівні дружби та любові. На початковому етапі взаємодії між людьми можуть виникати специфічні емоційні стосунки, на основі яких виникає прихильність. Це явище називають **атракцією** – виникнення при сприйманні індивіда індивідом взаємної симпатії, розуміння і прийняття один одного у взаємодії, коли не тільки узгоджуються дії, а й встановлюються позитивні взаємини.

В ході розвитку таких стосунків зазвичай виникає *дружба* або *любов*.

Дружба – особлива форма міжособистісної взаємодії, яка характеризується індивідуально-вибірковими стосунками, взаємною прихильністю учасників спілкування, посиленням процесів *афіліації*, високим рівнем задоволеності міжособовими контактами, взаємними очікуваннями позитивних почуттів.

Любов у соціальній психології розглядається як високий ступінь емоційно-позитивного ставлення до іншої людини, стан сильного потягу до єднання з нею (духовного та фізичного).

На рівні *атракції*, *дружби* та *любові* зазвичай проявляється поведінка, яка називається **альтруїзм** – це надання допомоги, не пов'язане свідомо з власними егоїстичними інтересами; вчинки, спрямовані на благо іншої людини; допомога іншому, що здійснюється без винагороди, без свідків, ціною можливих власних втрат.

Під час *інтерації* (взаємодії) у спілкуванні ми здійснюємо вплив одне на одного. Це явище називається **міжособистісний вплив** – процес і результат зміни одним індивідом поведінки, установок, намірів, уявлень, оцінок іншого індивіда. Існує декілька його **видів**:

1) **психологічний вплив** – застосування в міжособистісній взаємодії винятково психологічних засобів з метою впливу на стан, думки, почуття, дії іншої людини. Види психологічного впливу були вивчені вами в курсі вікової та педагогічної психології. Згадайте їх та охарактеризуйте (переконання, зараження, навіювання, наслідування ...);

2) **особистий вплив** – властивість, особистісна якість, сутнісна сила людини, що виявляється в здатності впливати на іншу особу спонукальним,

стримуючим, заспокійливим або іншим способом, змінюючи не тільки її поведінку, а й погляди, мотиви, свідомість, характер.

3) **функціонально-рольовий вплив** – вид міжособистісного впливу, характер, спрямованість та інтенсивність якого зумовлюються не особистісними властивостями партнерів, а їх рольовими позиціями.

4) **індивідуально-специфічний вплив** – транслація індивідом іншим людям своїх особистісних рис у формі взірців особистісної активності.

Кожна людина, фактично щодня, відчуває на собі ці впливи. *Спробуйте навести свої приклади з власного життя.*

Перцептивна сторона спілкування

Правильно сприйняти іншу людину, відчути її настрій, зрозуміти та пояснити її поведінку, оцінити можливості одне одного в процесі спілкування є дуже важливим для нас. Тому соціальна психологія також ретельно вивчає *перцептивну (чуттєву) сторону* спілкування особистості. Основним поняттям, яке характеризує цю сторону, є **соціальна перцепція** – цілісне сприймання індивідом інших людей або групи, яке дає змогу надійніше визначати успішність і перспективи міжособистісної взаємодії.

Соціальна перцепція відбувається за допомогою таким **механізмів**:

1) **ідентифікація** – процес ототожнення (уподібнення) себе з іншим індивідом або групою, основою якого є емоційний зв'язок. Також цей процес включає в себе набуття, засвоєння цінностей, ролей, моральних якостей іншої людини (особливо батьків), копіювання суб'єктом думок, почуттів, дій іншої людини;

2) **емпатія** – здатність однієї людини відчувати та розуміти почуття, психічні стани іншої людини. Вона може буди **емоційною, когнітивною, предикативною та естетичною**, а також проявлятися у **формі співпереживання** (*переживання індивідом тих емоційних станів, почуттів, які відчуває інший*) та **співчуття** (*стан, при якому почуття та емоції однієї людини викликають схожі почуття в іншій*);

3) **егоцентризм** – зосередженість індивіда тільки на власних інтересах та переживаннях, що спричиняє його нездатність зрозуміти іншу людину. З вікової та педагогічної психології ви пам'ятаєте, що він проявляється більшою мірою в ранньому дитинстві. З віком його сила прояву зменшується, але завжди існує в таких **видах як пізнавальний, моральний та комунікативний егоцентризм**;

4) **рефлексія** (див. лабораторну роботу №3);

5) **стереотипізація** – процес формування враження про людину на основі вироблених **стереотипів** – відносно стійких і спрощених образів людини чи групи, формування яких спричинене недостатністю інформації, надмірною прив'язаністю, некритичним сприйняттям;

6) **каузальна атрибуція** – приписування партнеру по взаємодії можливих почуттів, причин і мотивів поведінки.

Спробуйте навести приклади механізмів соціальної перцепції, які ви спостерігали в своєму житті

Практична частина роботи

На цьому занятті ви зможете дослідити особливості вашої поведінки при конфлікті в групі та потренувати в собі певні особистісні якості, які необхідні для успішного спілкування.

Раніше соціальні психологи вважали, що конфлікти в групі потрібно обов'язково вирішувати. Метою цього повинний бути ідеальний безконфліктний стан, де люди працюють у повній гармонії. Однак ця думка змінилася, оскільки, по-перше, це не є можливим практично, а по-друге, з'явилися наукові дані, які вказують на позитивні функції конфлікту за умови вірно обраної поведінки його сторін.

Західний науковець К. Томас виділив **два основні критерії поведінки**, яка регулює конфлікти: *увага до інтересів іншої людини – кооперація*, та *увага до своїх інтересів – наполегливість* (рис. 1).

Ці два критерії вказують на **5 способів** урегулювання конфлікту: **змагання** (конкуренція), **приспосовання**, **компроміс**, **запобігання конфлікту**, **співробітництво** (рис. 1). Ці варіанти поведінки притаманні кожній людині в різному співвідношенні, що ми з вами і дослідимо.

Для вимірювання потрібно вибрати з 30 пар тверджень по одному, яке є найбільш типовим для характеристики вашої поведінки. Після цього зіставити результати з ключем (табл. 1).

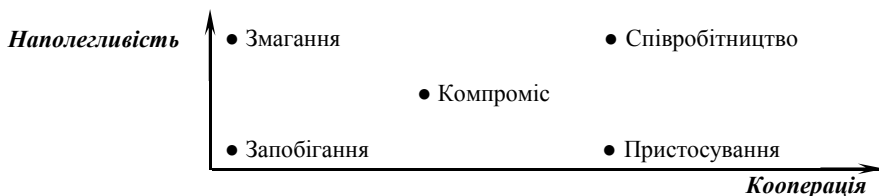

Рис. 1. Способи врегулювання конфліктів за двома критеріями поведінки.

Стимульний матеріал до проведення методики

- А. Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за рішення спірного питання.
Б. Замість того, щоб обговорювати розбіжності в думках, я намагаюсь звернути увагу на те, з чим ми обидва не згодні.
- А. Я намагаюсь знайти компромісне рішення.
Б. Я намагаюсь залагодити справу, враховуючи інтереси іншого та свої.
- А. Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого й зберегти наші стосунки.
- А. Я намагаюся знайти компромісне рішення.
Б. Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
- А. Залагоджуючи спірну ситуацію, я весь час намагаюся знайти підтримку в іншого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруження.

6. А. Я намагаюся уникнути неприємностей для себе.
Б. Я намагаюся домогтися свого.
7. А. Я намагаюся відкласти рішення спірного питання для того, щоб згодом вирішити його остаточно.
Б. Я можу поступитися, щоб домогтися чогось іншого.
8. А. Майже завжди я наполегливо прагну домогтися того, чого хочу.
Б. Насамперед я намагаюся чітко визначити те, які інтереси та питання порушені.
9. А. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через виникнення розбіжностей.
Б. Я вживаю зусилля, щоб домогтися свого.
10. А. Я твердо прагну відстоювати своє.
Б. Я намагаюся знайти спільне рішення.
11. А. Спершу я намагаюся з'ясувати причину суперечки.
Б. Я намагаюся заспокоїти іншого й, головним чином, зберегти наші стосунки.
12. А. Часто я не займаю позицію, яка може викликати суперечку.
Б. Я даю можливість іншій людині в чомусь залишитися при своїй думці, якщо вона також іде мені назустріч.
13. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14. А. Я повідомляю іншому свою точку зору й запитую про його погляди.
Б. Я намагаюся показати іншому логіку та переваги моїх поглядів.
15. А. Я намагаюся заспокоїти іншого щоб зберегти наші стосунки.
Б. Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.
16. А. Я намагаюся не зачепити почуття іншого.
Б. Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції.
17. А. Зазвичай я домагаюся свого.
Б. Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.
18. А. Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягати на своєму.
Б. Я йду назустріч іншій людині, якщо вона відповідає взаємністю.
19. А. Спочатку мені завжди потрібно з'ясувати в чому полягає причина конфлікту.
Б. Я не можу одразу вирішувати спірні питання, тому відкладаю їх на потім, щоб згодом вирішити їх остаточно.
20. А. Я намагаюся негайно перебороти наші розбіжності.
Б. Я прагну до кращого поєднання вигоди і втрат для всіх.
21. А. Коли я веду переговори, то намагаюся бути уважним до бажань іншого.
Б. Я завжди схиляюся до прямого обговорення проблеми.
22. А. Я намагаюся знайти позицію, що перебуває посередині між моєю позицією й точкою зору іншої людини.
Б. Я відстоюю свою думку.
23. А. Я турбуюсь про те, щоб задовольнити бажання кожного.
Б. В основному завжди я перекладаю відповідальність за рішення спірного питання на інших.

24. А. Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.
Б. Я намагаюся схилити іншого до компромісу.
25. А. Я доводжу іншому логіку й переваги моїх поглядів.
Б. Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань кожного.
26. А. Я пропоную середню позицію.
Б. Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27. А. Я уникаю позиції, яка може викликати суперечку.
Б. Якщо це зробить іншого щасливим, я поступаюся.
28. А. Мені завжди потрібно домогтися свого.
Б. Мені потрібна підтримка іншого при суперечках.
29. А. Мені подобається, коли досягається спільне рішення.
Б. Думаю, що не завжди варто хвилюватися через виникнення розбіжностей.
30. А. Мені не подобається зачіпати почуття іншої людини, тому цього не роблю.
Б. У суперечці я завжди займаю таку позицію, щоб з іншою зацікавленою людиною ми могли досягти успіху: вдвох це ефективніше.

Таблиця 1

№	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Запобігання	Прийняття	№	Суперництво	Співробітництво	Компроміс	Запобігання	Прийняття
1.				А	Б	16.	Б				А
2.		Б	А			17.	А			Б	
3.	А				Б	18.			Б		А
4.			А		Б	19.		А		Б	
5.		А		Б		20.		А	Б		
6.	Б			А		21.		Б		А	
7.			Б	А		22.	Б		А		
8.	А	Б				23.		А		Б	
9.	Б			А		24.			Б		А
10.	А		Б			25.	А				Б
11.		А			Б	26.		Б	А		
12.			Б	А		27.				А	Б
13.	Б		А			28.	А	Б			
14.	Б	А				29.			А	Б	
15.				Б	А	30.		Б			А

Зробіть **висновки** відповідно таким орієнтовним питанням:

– Яку характеристику вашої поведінки в конфлікті на основі результатів цього дослідження ви можете навести? В чому і як саме вона проявляється?

– Як ви вважаєте, який із способів реагування є найбільш ефективним і корисним в конфлікті? Чому ваша думка саме така?

– Які рекомендації ви можете надати собі для того, щоб ефективно та безболісно вирішувати конфлікти?

Як **розвиваючу вправу**, пропоную вам психологічну гру під назвою „Царівна-несміяна”. Її мета – навчити людину більш вільно спілкуватися, позитивно впливати на інших з метою кращої взаємодії.

У грі вам потрібно буде проявити себе в усіх *сторонах спілкування*: підібрати й передати необхідну вербальну та невербальну інформацію, досягти позитивної взаємодії, правильно відчуті і зрозуміти настрій іншого, на основі свого впливу домогтись прояву позитивних емоцій.

Зміст вправи: по-черзі обирається студент, який буде грати роль „царівни-несміяни”. Всі інші, по-черзі, намагаються його (її) розсмішити, домогтись прояву позитивних емоцій.

Вправа також допомагає розвинути навички спілкування в напружених комунікативних режимах, в тому числі з учнями.

Орієнтовні запитання та вказівки, які допоможуть зробити **висновки**:

- Що вдалося і що не дуже вдалося у цій грі?
- Опишіть що ви відчували під час виконання гри в обох ролях.
- Які труднощі ви відчули під час виконання своєї ролі у грі?
- Що вдалося дізнатись та зрозуміти нового про себе?
- Що ви порекомендуєте собі на основі того, що дізнались сьогодні?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Розкрийте поняття „міжособистісне спілкування”.
2. Охарактеризуйте рівні спілкування.
3. Розкрийте функції спілкування.
4. Назвіть засоби спілкування.
5. Дайте характеристику формам та стилям спілкування.
6. Охарактеризуйте комунікативну сторону спілкування.
7. Що таке взаємодія та які її групи ви знаєте?
8. Дайте характеристику деструктивним формам взаємодії.
9. Що таке конфлікт? Яка його структура?
10. Назвіть типи конфліктів та охарактеризуйте їх.
11. Які причини конфліктів ви знаєте?
12. Охарактеризуйте позитивну взаємодію на рівні дружби та любові.
13. Що таке міжособистісний вплив, які його види? Наведіть приклади.
14. Що таке соціальна перцепція?
15. Назвіть і охарактеризуйте механізми соціальної перцепції.
16. Що таке стратегія спілкування? Які її види у конфлікті ви знаєте?
17. Охарактеризуйте поняття „психологічно-оптимальне спілкування” та „смуга відчуження”.
18. Які причини утрудненого спілкування?
19. Що таке деформації спілкування?
20. Назвіть види комунікативних бар’єрів. Наведіть приклади.
21. Що таке фасцинація?
22. Розкрийте поняття „демагогія” та „фанаберство”.

Модуль II. Соціальна психологія груп та міжгрупової взаємодії

Лабораторне заняття № 5

Соціальна психологія малих груп

Мета: ознайомитися з поняттям групи в соціальній психології, головними критеріями та класифікацією груп; розглянути соціально-психологічні, динамічні характеристики, а також проблему згуртованості малої групи, її рівні розвитку; навчитись досліджувати структуру групи та особливості прийняття групового рішення.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми. За бажанням підготуйте доповіді до цієї теми;
- 2) виконайте дослідження структури вашої групи, зробіть висновки та захистіть результати вивчення цієї теми.

Основні поняття теми: соціальна група, групові процеси та норми, соціальний контроль, групові санкції, експектації, мала соціальна група, групова динаміка, конформізм, керівництво, керівник, лідерство, лідер, прийняття рішення, згуртованість, сумісність, соціально-психологічний клімат групи.

Тематичні питання

1. Поняття групи в соціальній психології та їх класифікація.
2. Соціально-психологічні характеристики малої групи.
3. Динамічні процеси малої групи.
4. Спільні риси й відмінності між керівником та лідером. Типи лідерства* [16, с. 320, 327].
5. Психологія прийняття групового рішення* [16, с. 332].

Доповіді, які ви можете підготувати до цієї теми

1. Дослідження структури групи методом соціометрії.
2. Особливості керівництва та лідерства дітей підліткового віку в школі.

Орієнтовні теоретичні відомості

У соціальній психології група розглядається як сукупність індивідів, які об'єднані за певним критерієм (спільний час, місце, ознака тощо).

Але група, яка характеризує частину *соціальної спільності*, має більш складне розуміння, оскільки вона характеризується спільними соціальними ознаками. Тому в цій темі ми будемо розглядати поняття „**соціальна група**” – відносно стійка сукупність людей, пов'язаних між собою спільними цінностями, цілями, системою взаємин, взаємовпливів та спільною діяльністю.

Основними параметрами соціальної групи є наступні:

1) **спільна діяльність** – сукупність цілей, завдань та операцій, які сприяють задоволенню основних мотивів цієї діяльності, потреб та соціальних цінностей членів групи;

2) **групові процеси** – процеси групової динаміки, які відображають весь цикл життєдіяльності групи: від утворення, функціонування і до розпаду. До них належать згуртування, утворення нових норм, керівництво та лідерство, конфлікти, прийняття групового рішення тощо;

3) **групові норми** – певні правила, стандарти поведінки, вироблені групою для забезпечення спільної діяльності її членів;

4) **соціальний контроль** – нормативне регулювання поведінки людей системою засобів впливу суспільством та соціальними групами для збереження їх цілісності й стійкості, а також забезпечення їх позитивного розвитку;

5) **групові санкції** – сукупність механізмів та засобів, за допомогою яких група стимулює нормативну поведінку, впливає на дотримання індивідами існуючих у ній норм та цінностей;

6) **групові очікування (експектації)** – сукупність уявлень про те, як повинен поводитися член групи в певній ситуації.

Люди одночасно належать до багатьох соціальних груп. Розглянемо їх **класифікацію** в соціальній психології.

I. За безпосередністю зв'язків

1. Умовні.
2. Реальні.

II. За кількістю

1. Малі.
2. Великі.

III. За соціальним статусом та способом організації взаємодії

1. Офіційні.
2. Неофіційні.

IV. За мірою значення для особистості

1. Референтні.
2. Групи належності.

V. За тривалістю існування

1. Тимчасові.
2. Постійні.

VI. За силою впливу на особистість

1. Первинні.
2. Вторинні.

VII. За мірою доступності членства

1. Відкриті.
2. Закриті.

VIII. За рівнем розвитку

1. Дифузні.
2. Асоціація.
3. Корпорація.
4. Колектив.

Нагадаю, що на цьому занятті ми розглядаємо **малу соціальну групу** – це невелика за чисельністю спільність, в якій індивіди безпосередньо контактують між собою, об'єднані спільною метою та завданнями, що є передумовою їх взаємодії, взаємовпливу, спільних норм, інтересів, міжособистісних стосунків і тривалості їх існування.

До її основних **ознак** належать: *безпосереднє сприймання та спілкування, групові цілі, мотивація представників групи, наявність структури, певна тривалість існування, спільна діяльність.*

Кожна мала група має свою **структуру**. Соціальна психологія розглядає декілька її **видів**: 1) яка породжується спільною діяльністю (*функціональна, організаційна, управлінська, економічна*); 2) структура, яка ґрунтується на основі спілкування (*комунікативна, емоційна, рольова, неформально-статусна*). Однак вчитель взаємодіє з двома її **видами**:

1) **формальна структура** – офіційні взаємини і зв'язки між індивідами в групі, за допомогою яких здійснюються ділові контакти, офіційні стосунки, спрямовані на виконання групового завдання. Вона характеризується розподілом праці та функцій, ієрархією, наявністю системи координації дій, стабільною комунікацією;

2) **неформальна структура** – емоційно забарвлені зв'язки, які відтворюють неофіційні взаємини між членами групи. Її складають **ядро** (лідери, а також представники групи, яких визнають, поважають і які є головними ініціаторами прийняття рішень), **актив** (активні учасники групи, які постійно приймають участь у її житті, істотно впливають на це), **пасив** (люди, що рідко, приймають участь у діяльності групи і в основному тільки на виконавчому рівні, майже не впливають на прийняття рішень...), **неприйняті** (представники групи, які з певних психологічних причин майже не приймають участі в її житті, „непомітні”, пасивні й не можуть впливати на прийняття групових рішень).

У кожній групі відбуваються зміни – **динамічні процеси** – сукупність процесів, які відбуваються в малій групі та характеризують її з точки зору руху, розвитку і функціонування.

Першим динамічним процесом є **утворення групи**. Це відбувається з певною метою та на основі потреби людини у спілкуванні.

Після утворення групи відбувається її **розвиток**. Існує декілька теорій цього процесу. Вчений Л.І. Уманський запропонував *теорію поетапного розвитку* малої групи як колективу, в якій виділив сім **рівнів** її розвитку:

1. Рівень **дифузної групи** – сукупність незнайомих між собою індивідів. Спільна діяльність відсутня.

2. **Номінальна група** – зовнішнє, формальне об'єднання людей навколо поставленої мети. Це початковий етап її розвитку. Її легко зруйнувати. Спільна діяльність мінімальна.

3. **Група-асоціація** – група людей, якій характерна початкова міжособистісна інтеграція на рівні лише емоційних взаємин. Такій групі вже притаманна певна спільна діяльність, яка є лише особисто значимою для кожного індивіда.

4. **Група-кооперація**. У ній з'являються міжособистісні зв'язки не тільки на емоційному рівні, але й в ділових стосунках, люди орієнтуються на співробітництво, визначаються та усвідомлюються спільні цілі, структура визначена не чітко.

5. **Група-автономія.** Характеризується високою внутрішньою єдністю ділових та емоційних стосунків, формується почуття „МИ”, групові норми, внутрішні взаємини.

6. **Група-корпорація.** Цей рівень розвитку виникає на основі групи-автономії, якщо вона переорієнтовується із суспільно значимих цілей на власне групові.

7. **Колектив** – вищий рівень розвитку малої соціальної групи, що визначається єдністю організаційних, ідейних, ділових і міжособистісних стосунків. Для колективу характерна єдність цілей та спільна діяльність, які є обов’язково суспільно-корисними, а також високий рівень спілкування (поняття колективу характерне для радянської епохи).

На відміну *колективу* в західній психології існує поняття **команди** – спільності людей, яка організована ззовні або самоорганізована для досягнення чітко поставленої мети. *Вона характеризується наявністю чіткої мети, міжособовими стосунками з високим ступенем довір’я, консенсусом при спільних рішеннях за згодою всіх членів команди, прагненням людей зробити спільну роботу ефективно, самостійним вирішенням конфліктів, прийняттям до уваги почуттів одне одного, чітко визначеними ролями.*

Також Л.І. Уманський виділив інший напрямок розвитку групи – *асоціальний*. За таких умов з групи розвивається **антиколектив**. Його основною ознакою є цілі та діяльність, спрямовані проти суспільних норм, цінностей, культури тощо.

Інші теорії ви можете розглянути самостійно [16, с. 306].

Наступною характеристикою групової динаміки є **нормативний вплив**. Він здійснюється з боку **більшості** або **меншості** групи. Якщо порівняти, то все зводиться до основних двох *положень*:

- *більшість* здійснює сильніший вплив на рівні реакції людей на факти, *меншість* – лише на рівні правильності позиції;
- *вплив більшості* стає помітним доволі швидко, *вплив меншості* може виявитись не обов’язково в даній ситуації, а в наступних, хоча б частково пов’язаних з нею за змістом.

Вплив групової більшості найчастіше реалізується на рівні **конформізму** – пасивного, пристосовницького прийняття групових стандартів поведінки, безапеляційне визнання існуючих порядків, норм і правил, безумовне схилення перед авторитетами.

На основі цього явища людина проявляє **конформну поведінку** – дії, які проявляються в її податливості до реального чи уявного тиску групи, а також у зміні установок і вчинків відповідно позиції спільноти, до якої людина належить.

Якщо особистість проявляє таку поведінку, то для лідера і керівника групи важливо знати, чи змінюється думка людини при переконанні, або вона лише зовні демонструє зміни, а **конформність** – зовнішня згода при внутрішній незгоді – є типовою її схильністю при взаємодії.

Важливими також є *динамічні характеристики взаємин у групі*. Розглянемо їх.

1. **Групова згуртованість** – ступінь міцності утворених, розвинених і сформованих зв'язків у групі, які сприяють її ефективному функціонуванню і забезпечують стійкість групи перед руйнівною дією внутрішніх та зовнішніх факторів.

2. **Групова сумісність** – соціально-психологічний показник згуртованості групи, що виражає можливість безконфліктного спілкування і погодження дій індивідів в умовах спільної діяльності.

3. **Соціально-психологічний клімат** – морально-психологічний настрій, який відтворюється у взаєминах в групі, сприяє ефективній діяльності, а також розвитку особистості.

4. **Колективізм** – оптимальний спосіб функціонування соціальної групи, який полягає в об'єднанні зусиль групи людей, розподілі між ними функцій, дій заради досягнення спільної соціально-значимої мети, а також характеризується взаємоповагою в стосунках між членами групи.

5. **Психологічний настрій групи** – відносно тривалий загальний позитивний або негативний психологічний стан членів групи стосовно змісту спільної діяльності та її мети.

Окремими динамічними процесами в малій соціальній групі розглядаються **керівництво та лідерство**.

Керівництво – процес здійснення індивідом соціально-психологічного впливу на інших людей з метою організації діяльності та взаємин у групі.

Керівництво в групі здійснює **керівник** – особа, на яку офіційно покладені функції управління і організації діяльності в групі.

Лідерство – процес організації та управління малою соціальною групою, який сприяє досягненню групових цілей в оптимальні терміни та з оптимальним ефектом.

Ефективність процесу *лідерства* основним чином залежить від **лідера** – людини, яка завдяки своїм особистісним якостям наділяється найбільшим ціннісним потенціалом, на основі чого має переважний вплив на представників групи.

Практична частина роботи

Важливим для вчителя є вміння розпізнавати структуру класного колективу та лідерів у ньому. Досвідчені вчителі та психологи можуть зробити це без використання спеціальних методів. Але щоб досягти такого рівня, потрібно тренуватися за допомогою відповідних методів дослідження.

Соціальні психологи користуються декількома такими методами. Найпоширеніший – це метод соціометрії, розглянути який у цій роботі пропонується поки що лише у вигляді доповіді. Один з інших методів називається „**Груповий пиріг**”, яким ви оволодієте саме на цьому занятті та зможете використати під час проходження педагогічної практики.

Його **метою** є аналіз структури групи. В якості обладнання потрібні аркуші паперу з намальованими на них колами однакового діаметру (приблизно 14 см) з позначеним центром та однією радіусною лінією, а також ножиці.

Зміст методики полягає в тому, що кожний представник групи забезпечується таким аркушем і всі отримують наступну **інструкцію**: „Уявіть, що перед вами знаходиться смачний пиріг, яким нагородили вашу групу за успішну діяльність (від „причини винагороди” залежить те, який вид структури ви з’ясуєте. Це може бути, наприклад, перше місце у грі КВК, або винагорода за збір макулатури чи металобрухту, перемога в змаганнях тощо). Кожному з вас потрібно розділити його на частини. Розмір кожної з них повинен відповідати розміру вкладу кожної людини в діяльність групи. Не забудьте і про себе. На кожній частині позначте для кого вона (прізвище та ініціали). Аркуші підписувати не потрібно”.

Коли завдання виконане, слід зібрати всі заповнені аркуші. Кожний з них потрібно розрізати по накреслених лініях, і розкласти за вказаними на них прізвищах.

Для **обробки результатів** потрібно підрахувати хто за списком з групи і скільки отримав частин „пирога” та хто отримав найбільші з них.

Пояснення результатів ведеться за двома **критеріями**: **кількість** отриманих частин та їх **розмір**. *Кількість* визначає місце людини в структурі групи (належить особа до ядра, активу, пасиву, неприйнятих). *Розмір* отриманих частин вказує на оцінку іншими кількості вкладу людиною в справу, стосовно якої було задане питання. По-друге, великі сегменти вказують на те, що дана людина в цій справі є лідером або керівником. За отриманими результатами слід зробити діаграму.

Зазвичай результати, які отримані за допомогою соціометрії, не повідомляються групі, оскільки це може призвести до істотних непорозумінь, конфліктів, дегармонізації взаємин. Тому при дослідженні в школі виникають етичні складності, адже учні обов’язково вимагатимуть результатів від студента-практиканта. Вивчаючи структуру групи за допомогою методу „груповий пиріг”, дослідження цілком можливо проводити у вигляді гри і точно таким же чином повідомляти результати.

Зробіть **висновки**, орієнтуючись на такі запитання і твердження:

- Які результати були отримані у вашій групі?
- Порівняйте результати з власними спостереженнями. Чи є розбіжності? Проаналізуйте їх.
- Яку важливу інформацію ви отримали при цьому дослідженні?
- Які рекомендації ви можете надати собі на основі результатів дослідження у вашій групі?

Важливим для кожної групи є **вміння приймати рішення**. Це питання ви вивчили самостійно. Пропоную вам спеціальну **психологічну вправу**, яка дозволить виявити особливості та закономірності процесу прийняття рішення у вашій групі.

Зміст вправи: вам будуть запропоновані дві-три різні за змістом ситуації, вирішення яких потребує певного ризику, ступінь якого ви обираєте спочатку самостійно, потім у мікрогрупах, потім усією групою. Всі результати фіксуються спочатку на дошці, потім ви їх переносите в зошит. Від вас також потрібне одночасне спостереження процесу прийняття рішень (як власних так і групових).

За результатами вправи зробіть **висновки**, користуючись орієнтовними запитаннями:

- При якій ситуації ризик збільшувався, а при якій зменшувався? Як ви це поясните?
- Коли рішення стає більш ризикованим: коли приймається індивідуально, чи гуртом? Поясніть це. Чи є закономірність? Яка вона?
- Коли рішення приймається легше та складніше? Чому так?
- Чи виділялися активні лідери, пасивні, неприйняті в процесі прийняття спільних рішень? Як ви це помітили? Надайте характеристику цій ситуації.
- Що змусило вас підтримати рішення, яке відрізнялося від прийнятого вами самостійно?
- За допомогою чого ви намагалися переконати інших прийняти рішення, близьке до вашого?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Що таке соціальна група?
2. Які основні параметри групи?
3. Наведіть класифікацію груп у соціальній психології.
4. Поясніть значення кожного з видів груп.
5. Що таке команда та які її основні характеристики?
6. Розкрийте поняття малої соціальної групи.
7. Які ознаки малої соціальної групи?
8. Розкрийте питання структури малої соціальної групи.
9. Які ви знаєте динамічні процеси у малій соціальній групі?
10. Як розвивається мала група від моменту її утворення до рівня колективу.
11. Що таке нормативний вплив та які він має характеристики?
12. Охарактеризуйте основні динамічні характеристики взаємин у групі.
13. Розкрийте поняття процесів керівництва та лідерства в групі.
14. Що спільного та чим відрізняється керівник і лідер?
15. Які ви знаєте типи лідерства?
16. Назвіть переваги та недоліки прийняття групових рішень.
17. Що таке групова нормалізація, поляризація, дискусія? Наведіть приклади.
18. Охарактеризуйте феномен „зсув до ризику”, який супроводжується прийняттям групового рішення при вирішенні групових проблем.

Лабораторне заняття № 6

Соціальна психологія сім'ї

Мета: розглянути поняття сім'ї в соціальній психології, її функції, структуру, стадії розвитку, параметри; зрозуміти поняття дисфункціональної сім'ї; навчитися досліджувати установки, поведінку і методи виховання батьків, як це бачать діти підліткового віку.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми;
- 2) виконайте лабораторну роботу, зробіть висновки та захистіть ваші результати вивчення цієї теми.

Основні поняття теми: сім'я, функції сім'ї, динаміка сім'ї, параметри сімейної системи.

Тематичні питання

1. Поняття про сім'ю, її функції.
2. Структура та динаміка сім'ї.
3. Параметри сімейної системи.
4. Тактика та стилі виховання дітей у сім'ї*.

Орієнтовні теоретичні відомості

Сім'ю в соціальній психології розглядають як малу соціальну групу, яка ґрунтується на подружньому союзі та родинних зв'язках (стосунки чоловіка з дружиною, батьків і дітей, братів і сестер), які живуть разом і ведуть спільне домашнє господарство.

Найважливіші характеристики сім'ї – *функції, структура та динаміка*.

Функція сім'ї – це сфера життєдіяльності, яка пов'язана із задоволенням представників сім'ї своїх потреб. Розрізняють 6 основних функцій сім'ї.

1. **Виховна функція.** Полягає в задоволенні членами сім'ї власних психологічних потреб у батьківстві, материнстві, взаємодії з дітьми, вихованні дітей і самореалізації себе в дітях.

2. **Господарсько-побутова.** Вона полягає в задоволенні членами сім'ї своїх біологічних і матеріальних потреб та потреби в збереженні їх здоров'я – фізичного та психічного.

3. **Функція емоційного обміну.** В основному сім'ї утворюються на основі емоційно-позитивних контактів, які називаються „прив'язаністю” між людьми. Вона виявляється у відчуттях і переживаннях, а виражається емоціями і до цього в кожній людині в сім'ї є потреба. Причому емоційний обмін важливий не лише всередині сім'ї, але і ззовні – стосовно інших сімей. Якщо цей взаємний обмін порушується, то сім'я переповнюється невираженими та неусвідомлюваними почуттями.

4. **Комунікативна функція** полягає в задоволенні потреби в спільному проведенні часу (дозвілля), взаємному культурному і духовному збагаченні.

5. **Функція первинного соціального контролю.** Мета сім'ї – не лише допомогти людині вижити, але й виконати функцію контролю за поведінкою та діями, що поступово надає людині соціальний досвід.

6. **Сексуально-еротична (репродуктивна) функція.** Ця функція позначає задоволення сексуальних потреб людей, регулює сексуальну поведінку в сім'ї, на основі чого забезпечується біологічне відтворення суспільства.

Сім'я, яка адекватно виконує всі функції називається **функціональною**. Якщо в сім'ї є порушення якої-небудь з функцій або декількох функцій разом, то така сім'я називається **дисфункціональною**.

Структура сім'ї – це кількість та склад членів сім'ї, а також сукупність стосунків між ними. Зазвичай структура сім'ї має такі **форми**:

- 1) **нукліарна сім'я** (трикутник – батьки і одна дитина);
- 2) **розширена сім'я** – яка об'єднує кровних родичів більш ніж двох поколінь, що об'єднані спільним домашнім господарством;
- 3) **велика сім'я** – група кровних родичів різних поколінь, які живуть в одному місці, не обов'язково ведуть спільне домашнє господарство але очолюються одним чоловіком або жінкою.

Всі ці сім'ї можуть бути *повними* або *неповними*; *матріархальними* або *патріархальними*; *суспільно-прогресивними*, *суперечливими*, або *анти-суспільними*; *благополучними* або *неблагополучними*.

У деяких народів зустрічаються полігамні сім'ї, сім'ї-клани, сім'ї-двори, одностатеві сім'ї...

Сім'я має свою **динаміку** – життєвий цикл, який починається з моменту досімейних стосунків та укладання шлюбу до її зникнення з двох причин: розлучення або смерті.

Динаміку сім'ї характеризують її **етапи** (запропонував Г. Бейтсон).

1. **Етап молоді сім'ї.** Він включає такі **стадії**:

- *стадія монади* – стосунки до моменту укладення шлюбу;
- *стадія діади* – укладання шлюбу та початок спільного життя.

Основним завданнями цього етапу та стадій є адаптація людей одне до одного, встановлення стосунків з іншими сім'ями. Це викликає дуже високу емоційну напругу та супроводжується першою сімейною кризою.

2. **Сім'я з неповнолітніми дітьми.** Цей етап характеризується появою дітей (одного – стадія тріади, двох – стадія квадрата і т.д.), найбільшою господарсько-побутовою активністю. Головна функція сім'ї на цьому етапі – виховна. З одного боку стосунки стають міцнішими, сім'я стабільнішою, але з іншого боку психологічна дистанція між чоловіком та дружиною збільшується, оскільки велика увага приділяється дитині. Цей етап супроводжується другою кризою, яка є спільною для всієї сім'ї, а також зазвичай кожний член родини переживає свою вікову кризу (наприклад, одночасно діти переживають кризу підліткового віку, а батьки кризу середнього віку).

3. Завершальний етап. Включає в себе такі стадії:

– стадія похилої діади – всі діти вийшли з сім'ї, що породжує так звану „кризу порожнього гнізда”;

– стадія похилої монади – після смерті однієї людини з подружньої пари.

На першій стадії цього етапу подружжя знову починає приділяти одне одному більше уваги. Відбувається освоєння ролей бабусі та дідуся. Іноді виникає проблема сурогатної мами (коли онуки майже весь час проводять з бабусею).

Сім'я розглядається психологами як система, яка має такі **параметри**:

1) **стереотипи взаємодії** – вербальні та невербальні повідомлення, якими члени сім'ї обмінюються. Наприклад, грім кастрюль на кухні може означати, що мати (дружина) розсерджена;

2) **сімейні правила** – явні та негласні, про які всі знають та по яким сім'я живе, але вони не озвучуються або іноді навіть не усвідомлюються;

3) **сімейні міфи** – складне сімейне знання, часто погано усвідомлене, котре складається із сукупності сімейних правил, що сформувалися протягом декількох поколінь і які є, як би, продовженням фрази „Ми – це ...”. В основному міф проявляється коли в сім'ю входить інша людина;

4) **межі сім'ї**. Кожна сім'я має свої межі взаємодії. Тому сім'я може бути закритою або відкритою групою (дивіться минулу тему);

5) **стабілізатори сім'ї** – те, що підтримує сім'ю. Це може бути спільне місце проживання, спільні розваги, фінанси, діти, хвороби, біда або горе, подружня зрада, яка стала зрозуміла обом і була прощена тощо;

6) **сімейна історія** – це стереотипи, які були породжені в сім'ї та відтворюються у наступних поколіннях.

Практична частина роботи

Для вчителя важливо розуміти та відчувати установки, поведінку та методи, які використовують батьки для виховання своїх дітей. Тому пропоную вам оволодіти методикою під назвою „Підлітки про батьків”. Результати цього дослідження будуть корисними і для вас.

Потрібно оцінити з позиції свого досвіду, які з вказаних нижче положень найбільше характерні для ваших батьків. Окремо даються відповіді стосовно батька та матері. Відповіді фіксуються в спеціальному бланку дослідження (табл. 1).

Можливі три **варіанти відповідей**: якщо твердження повністю відповідає виховним принципам ваших батьків – відповідь „**так**”; якщо твердження лише частково підходить до ваших батьків – відповідь „**частково**”; якщо твердження зовсім не стосується ваших батьків – відповідь „**ні**”.

Тестовий матеріал

Мій батько (моя мати)...

1. Дуже часто посміхається мені.

2. Категорично вимагає, щоб я зрозумів, що я можу робити, а що ні.

3. Має недостатню терплячість стосовно мене.
4. Коли я йду, сам вирішує, о котрій я повинен повернутися.
5. Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує.
6. Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитися.
7. Вважає, що в мене повинно бути багато правил, які я зобов'язаний виконувати.
8. Постійно скаржиться комусь на мене.
9. Надає мені стільки волі, скільки мені потрібно.
10. За одну й ту ж саму провину один раз карає, а інший раз прощає.
11. Дуже любить робити що-небудь разом зі мною.
12. Коли доручає мені роботу, то я повинен робити тільки її, поки не закінчу.
13. Починає гніватися й обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, яку я зробив.
14. Не вимагає запитувати у нього дозволу, щоб іти туди, куди я захочу.
15. Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від свого настрою.
16. Намагається розвеселити й надихнути мене, коли мені сумно.
17. Завжди наполягає на тому, що за всі мої провини я повинен бути покараний.
18. Мало цікавиться тим, що мене хвилює та чого я хочу.
19. Допускає, щоб я міг іти куди хочу щовечора.
20. Має певні правила, але іноді дотримує їх, іноді ні.
21. Завжди з розумінням вислуховує мої погляди й думки.
22. Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказане.
23. Іноді викликає в мене відчуття, що я йому противний.
24. Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається.
25. Мінє свої рішення так, як йому зручно.
26. Часто хвалить мене за що-небудь.
27. Завжди точно хоче знати, що я роблю й де перебуваю.
28. Хотів би, щоб я став іншим, змінився.
29. Дозволяє мені самому вибирати собі справи по душі.
30. Іноді дуже легко мене прощає, а іноді – ні.
31. Намагається відкрито показати, що любить мене.
32. Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі (училищі ...).
33. Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно й скрізь говорить про це.
34. Надає мені багато волі. Рідко говорить „повинен” або „не можна”.
35. Непередбачуваний у своїх вчинках, коли я зроблю що-небудь погане або гарне.
36. Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання.
37. Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я обираю.
38. Не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього ми посварилися.
39. Завжди легко мене прощає.
40. Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало.
41. Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно.
42. Постійно вказує мені, як поводитися.
43. Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить.
44. Проведення канікул я планую за власним бажанням.
45. Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним.
46. Завжди відверто відповідає на будь-яке питання, про що б я не запитав.
47. Часто перевіряє, чи все я прибрав у кімнаті (на подвір'ї), як він велів.
48. Зневажає мною, як мені здається.
49. Не втручається в те, прибираю я свою кімнату чи ні – це моя „фортеця”.
50. Дуже неконкретний у своїх бажаннях та вказівках.

Бланк дослідження методики „підлітки про батьків”

№	Батько	Мати	№	Батько	Мати	№	Батько	Мати	№	Батько	Мати	№	Батько	Мати
1			2			3			4			5		
6			7			8			9			10		
11			12			13			14			15		
16			17			18			19			20		
21			22			23			24			25		
26			27			28			29			30		
31			32			33			34			35		
36			37			38			39			40		
41			42			43			44			45		
46			47			48			49			50		
	Шкала I			Шкала II			Шкала III			Шкала IV			Шкала V	
Сума														

Коли відповіді готові, то потрібно скласти отримані бали окремо за кожною шкалою відповідно таблиці 1. За кожен відповідь „так” – 2 бали, за відповідь „частково” – 1 бал; за відповідь „ні” – 0 балів.

Увага: для того щоб дізнатися свій результат та на основі цього зробити висновки, вам потрібно самостійно знайти і проаналізувати пояснення результатів цього тесту [20, с.643]. Зробіть це ЗАВЧАСНО!

Коли отримаєте результати дослідження зробіть **висновки**, користуючись такими орієнтовними запитаннями та вказівками:

- Охарактеризуйте на основі отриманих результатів особливості свого виховання у вашій сім’ї.
- Порівняйте (якщо це можливо) свої результати стосовно батька та матері. Зробіть відповідні висновки.
- Охарактеризуйте свої максимальні та мінімальні значення за шкалами. Про що вони свідчать?
- Що важливого ви дізналися з цього дослідження та яка користь з отриманих вами результатів?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Як ви розумієте що таке сім’я? Порівняйте своє тлумачення з поняттям сім’ї в соціальній психології.
2. Які функції для людини виконує сім’я? Наведіть свої приклади.
3. Що таке функціональна та дисфункціональна сім’я? Супроводжуйте відповідь прикладами.
4. Що таке динаміка сім’ї, які етапи життя сім’ї? Охарактеризуйте їх.
5. Що таке структура сім’ї? Назвіть її варіанти з власними прикладами.
6. Назвіть та дайте характеристику параметрів сім’ї.
7. Які ви знаєте стилі й тактики виховання дітей у сім’ї? Охарактеризуйте їх та наведіть приклади.

Лабораторне заняття № 7

Соціальна психологія великих соціальних груп і масових явищ

Мета: ознайомитись з поняттям та основними соціально-психологічними характеристиками великих соціальних груп; розглянути особливості масових явищ; дослідити прояви агресивності та ворожості, що часто притаманні поведінці людини, яка перебуває у великій стихійній групі.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, зробіть конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми;
- 2) виконайте лабораторну роботу, зробіть висновки та захистіть результати вивчення цієї теми. За бажанням підготуйте доповіді до цієї теми.

Основні поняття теми: велика соціальна група, соціальний клас, етнічна група, ментальність, національний характер, національна самосвідомість, етнічний стереотип, етноцентризм, маса, публіка, аудиторія, натовп, громадська думка, суспільний настрій, масовий настрій, мода, чутки, плітки, паніка, піар, агресія, релігія, забобони.

Тематичні питання

1. Поняття та загальна характеристика великих соціальних груп.
2. Соціальні класи та етнічні групи.
3. Психологічні особливості великих стихійних груп.
4. Психологія масових явищ* [16, с. 365].

Доповіді, які ви можете підготувати до цієї теми

1. Особливості психічного складу українців.
2. Психологічні особливості жителів міста Чернігів та області.

Орієнтовні теоретичні відомості

Малі соціальні групи, яку б вони роль не виконували для людей, не створюють соціальні норми, цінності, культуру та інші елементи психології суспільства. Усе це формується на основі історичного досвіду життєдіяльності великих соціальних груп, який передається людині через малу групу.

Велика соціальна група – група з великою кількістю людей, яка характеризується різними типами зв'язків без обов'язкових особистих контактів.

Великі групи також мають свою класифікацію.

I. За характером зв'язку

1. *Об'єктивні.* Основою їх є об'єктивні соціальні зв'язки. Належність людей до цих груп не зумовлюється їх волею, свідомістю, а є наслідком дії об'єктивних чинників (соціальні класи, етнос та нація).

2. *Суб'єктивні*. Людина вступає до них внаслідок свідомого прагнення до об'єднання на основі певних цілей та цінностей (партії, громадські, професійні об'єднання, клуби).

II. За тривалістю існування

1. *Тривалі групи* (класи, нації, етноси).
2. *Короточасні великі соціальні групи* (мітинги, натовпи).

III. За характером організованості

1. *Стихийні* (маса, натовп, публіка, аудиторія).
2. *Організовані свідомо* (асоціації, партії і т.д.).

Великі соціальні групи завжди мають **загальні ознаки**.

1. *Мова*, якщо це стосується етнічних груп, або *жаргон*, який існує у середовищі професійних, вікових, статевих груп тощо.

2. *Спосіб життя* великої соціальної групи – сукупність стійких типових форм життєдіяльності людей у цій групі. Спосіб життя виявляється в матеріальному та духовному виробництві, сімейно-побутовій сфері життя. Як прояви це можуть бути особливі форми спілкування, інтереси, цінності.

3. Кожна велика соціальна група знаходиться під дією специфічних регуляторів соціальної поведінки – *звичаїв, традицій, моралі, культури...*

Одним з основних видів великих груп є **соціальні класи**. Це великі соціальні спільності людей, які відрізняються місцем в історично зумовленій системі суспільного виробництва, відношенням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці, а отже способами одержання і розмірами суспільного багатства (наприклад, середній робітничий клас, олігархи і т.д.).

Соціально-психологічні ознаки соціальних класів.

1. Соціальний статус, який визначає місце в соціальній ієрархії.
2. Певний спосіб життя, його якість та стиль.
3. Шкала цінностей, соціальні почуття, система класових потреб та інтересів.

4. Традиції, установки, картини світу, стереотипи, звички, особливості спілкування.

5. Соціальна етика, жаргон.

Поміркуйте, до якого класу належите ви?

Другою з основних видів великих груп соціальні психологи розглядають **етнічну групу** – стійку спільність, що історично склалася на певній території та якій властиві відносно стабільні особливості мови, спільні риси, неповторні якості, усвідомлення єдності та відмінності від інших етносів (самосвідомість етносу), відмінні від інших груп характеристики (спосіб життєдіяльності, традиції, норми, правила і звички, побут, матеріальна і духовна культура, метод господарсько-екологічної діяльності, внутрішня формальна організація та ін.).

Етнічна група формується і розвивається природно, історично, тривалого періоду. Кожна з них також має свої **ознаки**: спільна культура,

мова, психічний склад (зокрема, самосвідомість), що зумовлює етнічну приналежність людини до даної групи.

Етнічні групи вивчають різні науки: *соціологія* вивчає специфіку розвитку суспільства в етносі, *етнопсихологія* зацікавлена історичним досвідом кожного народу та його засвоєнням людьми... Об'єктом соціальної психології є *психічний склад* нації. Для його вивчення вчені досліджують такі **явища** як *ментальність, національних характер, національну свідомість*.

1. **Ментальність** – своєрідний стан, рівень розвитку, спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей, особливості адаптації до навколишнього середовища, впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

2. **Національний характер** – своєрідне, специфічне поєднання типових рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах буття нації; уявлення народу про себе, сукупність стійких, основних для національної спільності особливостей сприйняття навколишнього світу та форм реакцій на нього. Національний характер породжує два феномени, з якими ми постійно зустрічаємось у своєму повсякденному житті. Мова іде про *етнічний стереотип* та *етноцентризм*.

Етнічний стереотип – це образ, уявлення людини про певний об'єкт. Кожна нація по-своєму сприймає, наприклад, представників іншої нації (особливо це залежить від того, чи були взаємини двох народів дружніми або ворожими), або специфічні предмети свого побуту.

Етноцентризм – психологічна схильність сприймати всі життєві події з позиції своєї етнічної групи, вважаючи її еталоном.

Наведіть власні приклади етнічного стереотипу та етноцентризму.

3. **Національна самосвідомість** – усвідомлення людиною своєї приналежності до нації, її специфічних рис, ставлення до національних цінностей.

Особливо соціальна психологія розглядає короточасні об'єднання багатьох людей на основі певних інтересів, які збираються разом стихійно і демонструють спільні дії. Такі групи називаються **стихійними**. Великими стихійними групами вважають наступні:

1) **маса** – більш-менш стабільне чисельне групування людей, яке не має чіткої структури, але за певних умов може характеризуватися відносною однорідністю поведінки індивідів (маніфестація, демонстрація, мітинг тощо).

2) **публіка** – короткотривале зібрання людей для спільного проведення часу в зв'язку з якимось видовищем (наприклад, глядачі на стадіоні).

3) **аудиторія** – група людей, яка сприймає повідомлення (наприклад, слухачі лекції видатного вченого у великому концертному приміщенні).

4) **натовп** – відносно короточасне, контактне, чисельне скупчення людей, які перебувають у стані підвищеного емоційного збудження і об'єднані безпосередньою просторовою близькістю та спільним об'єктом уваги.

Натовп має свої **психологічні характеристики**. По-перше, він є *однорідним*, тобто люди зводяться в ньому до одного рівня психічних проявів та поведінки. По-друге, *спільний інтелект* натовпу є нижчим, ніж інтелект окремих його людей. По-третє, в натовпі людина здатна до насильства, прояву агресії, жорстокості, вандалізму, до чого за інших умов вона б не вдавалась. І останнє – в натовпі завжди має місце емоційність та імпульсивність, що зумовлюється дією механізмів зараження та навіювання, внаслідок чого відчуття відповідальності за власні дії та вчинки знижується, а також виникає відчуття сили та анонімності.

Розрізняють декілька **видів** натовпу.

I. За ступенем активності

1. *Пасивний* натовп, який характеризується відсутністю, або прихованістю емоційного збудження. Це спокійне очікування людей на щось (наприклад, натовп людей на вокзалі тощо).

2. *Активний*. Таким є натовп, що перебуває в стані емоційного збудження, яке породжує психологічну готовність людей діяти спільно.

3. *Агресивний* натовп, для якого характерний високий рівень емоційного збудження, що поступово породжує психічне напруження, а потім призводить до деструктивної, руйнівної поведінки щодо предметів і людей (наприклад, спортивні вболівальники-фанати).

II. За характером поведінки

1. *Випадковий* – виникає на основі інтересу до певної події.

2. *Діючий* натовп характеризується виконанням людьми певних дій. Зазвичай вони *агресивні, панічні, корисливі* або просто *несамовиті*. Такі дії можуть породжуватись ненавистю до когось, необхідністю рятуватися від небезпеки, прагненням оволодіти якимись цінностями або станом екстазу.

3. *Конвенційний* натовп – це зібрання людей, основою поведінки яких є визнання реальних чи уявних правил і норм (наприклад, люди в церкві). Це єдиний вид натовпу, дії якого можливо прогнозувати та коригувати.

4. *Експресивний* натовп – зібрання людей, у яких переважають спільні почуття (радість, горе, протест тощо).

Коли людина потрапляє в натовп, то її поведінка змінюється. Тому одна й та ж сама людина в натовпі та поза ним поводить себе по-різному. Вчені виділяють такі **психологічні особливості поведінки індивіда в натовпі**:

- посилення залежності поведінки від натовпу, зниження самоконтролю;
- уподібнення поведінки;
- зниження інтелектуальних якостей, посилення некритичності мислення;
- підвищена навіюваність, легка довіра до будь-якої інформації;
- підвищена фізична, психофізична і психічна активність. Індивід у натовпі мобілізує всі свої ресурси, внаслідок чого виявляє незнані до того можливості (підняти важкий предмет, високо стрибнути та ін.);
- прояви незвичної поведінки, непередбачуваність.

Практична частина роботи

Ми здійснимо дослідження особливості вашої *агресивності* в двох її основних типах прояву: *агресії* та *ворожості* за допомогою методики, яку розробили психологи А. Басс та А. Дарки.

Звертаю вашу увагу на те, що поняття *агресивність*, *агресія* та *ворожість* різні. **Агресивність** розглядається як *риса (властивість) характеру* людини, яка проявляється в імпульсивності поведінки, афективних переживаннях (гнів, злість тощо), прагненнях заподіяти іншому шкоду. **Агресія** – це *прояв* агресивності – індивідуальна чи групова *форма* деструктивних *дій* або *поведінок*, яка спрямована на використання сили, нанесення фізичної або психологічної шкоди людям і суперечить нормам існування в соціумі. **Ворожість** – негативне ставлення до людей, що супроводжується негативними емоціями, та негативними поведінковими проявами (негативізм, аутизм тощо).

Для дослідження вам потрібно дати відповіді на 75 запитань-тверджень. Можливі два варіанти відповіді: „так” або „ні”.

Тестовий матеріал

1. Часом я не можу впоратися з бажанням заподіяти шкоду іншим.
2. Іноді пліткую про людей, яких не люблю.
3. Я легко драгуюся, але швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене не попросять по-гарному, я нічого не виконаю.
5. Я не завжди одержую те, на що заслуговую.
6. Я не знаю, що люди говорять про мене за мою спину.
7. Якщо я не схвалюю поведінку друзів, я даю їм це відчуття.
8. Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болісні каяття совісті.
9. Мені здається, що я не здатний ударити людину.
10. Я ніколи не драгуюся настільки, щоб кидатися предметами.
11. Я завжди поблажливий до недоліків інших людей.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.
13. Інші майже завжди користуються сприятливими обставинами.
14. Я тримаюся насторожено з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я очікував.
15. Я часто не погоджуюсь з людьми.
16. Іноді мені приходять думки, яких я соромлюся.
17. Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому.
18. Коли я роздратований, то лясаю дверима.
19. Я набагато більше дратівливий, чим здається.
20. Якщо хтось уявляє себе начальником, я завжди все роблю йому всупереч.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Я не можу втриматись від суперечки, якщо люди не погоджуються зі мною.
24. Люди, які тікають від роботи, повинні відчувати почуття провини.
25. Той, хто ображає мене та мою родину, напрошується на бійку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли з мене насміхаються.
28. Коли людина „корчить” із себе начальника, я роблю все, щоб вона не зазнавалася.

29. Майже щотижня я бачу кого-небудь, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Я вимагаю, щоб люди поважали мене.
32. Мене гнітить те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно допікають, варті того, щоб їм дали „щигля по носу”.
34. Я ніколи не буваю похмурий від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось виводить мене із себе, я не звертаю уваги.
37. Хоча я й не показую цього, мене іноді „гризе” заздрість.
38. Іноді мені здається, що з мене сміються.
39. Навіть якщо я злюся, то всеодно не лаюся.
40. Мені хочеться, щоб мої гріхи були прощені.
41. Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь ударить мене.
42. Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.
43. Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: „Ніколи не довіряти „чужинцям”.
46. Якщо хто-небудь дратує мене, я готовий сказати, що про нього думаю.
47. Я роблю багато такого, про що згодом жалкую.
48. Якщо я розлючуся, то можу вдарити кого-небудь.
49. З дитинства я ніколи не демонстрував вибухів гніву.
50. Я часто почуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали мої почуття, мене б вважали людиною, з якою складно працювати.
52. Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене.
53. Коли на мене підвищують голос, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Я б'юся не рідше й не частіше ніж інші.
56. Я можу пригадати випадки, коли я був настільки злий, що хапав першу річ, яка потрапила мені до рук, і ламав її.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя поводить мене зі мною несправедливо.
59. Раніше я думав, що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.
60. Я лаюся тільки коли злий.
61. Коли я поводжуся неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я це роблю.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубий з людьми, які мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.
66. Я не вмію поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив неправильно.
68. Я знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Я не засмучуюся через дрібниці.
70. Мені рідко спадає на думку, що люди намагаються розлютити або образити мене.
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча й не збираюся приводити погрози в дію.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці я часто підвищую голос.
74. Зазвичай я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.
75. Я краще погоджуся, ніж стану сперечатися.

Відповіді оцінюються по **восьми шкалам**.

- Фізична агресія** – використання фізичної сили проти іншої особи.
„так”=1 бал: 1, 25, 33, 41, 48, 55, 62, 68. „ні”=1 бал: 9, 17, 41.
- Непряма** – агресія, яка спрямована на іншу особу обхідним шляхом, або ні на кого не спрямована взагалі.
„так”=1 бал: 2, 18, 34, 42, 56, 63. „ні”=1 бал: 10, 26, 49.
- Роздратування** – готовність до прояву негативних почуттів при найменшому порушенні (запальність, брутальність).
„так”=1 бал: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72. „ні”=1 бал: 11, 35, 69.
- Негативізм** – опозиційна манера в поведженні від пасивного опору до активної боротьби проти сталих звичаїв та законів.
„так”=1 бал: 4, 12, 20, 23, 36.
- Образа** – заздрість і ненависть до оточуючих за дійсні чи вигадані дії.
„так”=1 бал: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58. „ні”=1 бал: 44.
- Підозрілість** – діапазон почуттів від недовіри й обережності стосовно людей до переконання в тому, що інші планують і заподіюють шкоду.
„так”=1 бал: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59. „ні”=1 бал: 65, 70.
- Вербальна агресія** – вираження негативних почуттів як через, форму (крик, вереск), так і через зміст словесних відповідей (прокльону, погрози).
„так”=1 бал: 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73. „ні”=1 бал: 39, 66, 74, 75.
- Почуття провини** – виражає можливе переконання суб’єкта в тому, що він є поганою людиною, яка чинить зло, а також відчуває каяття.
„так”=1 бал: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Індекс ворожості включає в себе 5 і 6 шкалу. Тобто потрібно скласти набрані вами бали за шкалами „образа” та „підозрілість”. Нормою вважається величина індексу рівна $6-7\pm 3$.

Індекс агресії включає в себе 1, 3, 7 шкали. Тобто потрібно скласти набрані вами бали за шкалами „фізична агресія”, „роздратування” та „вербальна агресія”. Нормою вважається величина індексу 21 ± 4 .

За результатами дослідження зробіть **висновки**, користуючись орієнтовними запитаннями та вказівками:

- Які ви отримали результати і про що вони говорять?
- Ви отримали співвідношення двох проявів агресивності. Поясніть свій результат.
- Кожній людині притаманний певний ступінь агресивності. Що буде, якщо агресивність буде замалою, або зavelикою?

- Охарактеризуйте результати, які ви отримали за іншими шкалами.
- В чому і як проявляються агресія та ворожість у вашому житті (у навчанні, вдома, з друзями, в натовпі тощо)?
- Яку користь для вас принесли результати цієї діагностики?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Що таке велика соціальна група?
2. Як класифікуються великі соціальні групи?
3. Якими є загальні ознаки великих соціальних груп?
4. Охарактеризуйте поняття „соціальний клас”. Наведіть приклади. До якого соціального класу належите ви?
5. Які основні соціально-психологічні ознаки соціальних класів?
6. Що таке етнічна група? Які вона має ознаки?
7. Охарактеризуйте явища, за якими вивчається етнічна група в соціальній психології.
8. Охарактеризуйте поняття „стихийна група”.
9. Які ви знаєте види стихійних груп? Дайте їх характеристику та наведіть приклади.
10. Які психологічні характеристики натовпу вам відомі?
11. Надайте характеристику видам натовпу. Супроводжуйте відповідь власними прикладами.
12. Які психологічні особливості поведінки індивіда в натовпі? Наведіть приклади з власного життя.
13. Що таке агресивність, агресія та ворожість? Як вони співвідносяться?
14. Для чого кожній людині потрібний певний ступінь розвитку агресивності? Що буде коли агресивність слабка або занадто розвинена?
15. Чому агресивність найчастіше проявляється в натовпі?
16. Порівняйте особливості міжособистісного спілкування та спілкування в умовах масової комунікації.
17. Що таке громадська думка, які її форми виявлення, особливості? Як вона впливає на людину в суспільстві? Наведіть свій приклад.
18. Що таке суспільний та масовий настрій? Чим вони відрізняються та що є спільним? Який настрій, на вашу думку, зараз переважає в нашому суспільстві?
19. Що таке мода? Яким чином вона впливає на людину? Які проблеми може викликати у взаєминах?
20. Порівняйте поняття „чутки” та „плітки”. Які причини їх виникнення? Що потрібно робити, щоб вони не виникали?
21. Наведіть визначення паніки. Які причини її породження?
22. Як можливо запобігти паніці, або припинити її? Наведіть приклади.

Лабораторне заняття № 8

Соціальна психологія міжгрупових відносин

Мета: розглянути особливості відносин, які виникають між групами, специфіку міжгрупової взаємодії та міжгрупового сприймання; навчитися визначати референтну групу особистості.

Завдання:

- 1) ознайомтесь, проаналізуйте, підготуйте конспект, та вивчіть теоретичні відомості з теми. Розкрийте і занотуйте основні поняття теми;
- 2) виконайте лабораторну роботу, зробіть висновки та захистіть результати вивчення цієї теми.

Основні поняття теми: міжгрупові відносини, внутрігруповий фаворитизм, міжгрупова дискримінація, міжгрупове сприймання, міжгрупова поведінка, міжгрупові конфлікти.

Тематичні питання

1. Поняття про міжгрупові відносини.
2. Специфіка міжгрупової взаємодії та міжгрупового сприймання.

Орієнтовні теоретичні відомості

Проблема міжгрупових відносин спочатку в соціальній психології не була провідною. Вона почала вивчатися лише в середині ХХ ст.. Сучасна соціальна психологія розглядає **міжгрупові відносини** як сукупність соціально-психологічних явищ, які характеризують суб'єктивне відображення зв'язків між соціальними групами, а також зумовлений ними спосіб взаємодії спільностей.

Результати праць багатьох науковців дають зрозуміти, що міжгрупові відносини характеризуються певними соціально-психологічними явищами, від яких вони залежать.

Першим з таких явищ є **внутрігруповий фаворитизм** – тенденція сприяти членам своєї групи на противагу інтересам іншої. Це явище проявляється навіть у людини, яка належить до „неприйнятих” у групі (хоча і не завжди). Це явище було відкрите М. Шерифом.

Друге явище пов'язане з потребою особистості в соціальній приналежності й схожості – **міжгрупова дискримінація** – відмінності в оцінці своєї та чужої групи на користь своєї. Це явище досліджував англійський психолог Г. Теджфел.

Третє явище було досліджене вітчизняним вченим В.С. Агеєвим, який зосередив увагу не на міжгрупових процесах, а на їх внутрішньому відображенні. Йдеться про **міжгрупове сприймання** – процеси соціальної перцепції, в яких суб'єктом і об'єктом сприймання є соціальні групи, спільності.

У процесі міжгрупової взаємодії відбувається вплив однієї групи на іншу. Результатом цього є зв'язок, що ґрунтується на принципах симпатії або антипатії. Як наслідок, з'являється таке явище як **міжгрупова поведінка** – дії, що здійснюються індивіди однієї групи стосовно індивідів іншої. Внаслідок таких дій ми можемо спостерігати як **співпрацю** між групами, **солідарність**, так і **міжгрупові конфлікти** – конфлікти всередині великих соціальних груп, організацій, сторонами яких є соціальні групи, що переслідують несумісні цілі та перешкоджають одна одній у їх здійсненні

Сприймання групою іншої групи має свою **специфіку**:

– групою не буде сприйматися інша група доки не буде взаємодії або реалізації прагнення викликати певну реакцію (частіше всього позитивне уявлення про себе);

– міжгрупове сприймання обов'язково супроводжується взаємним оцінюванням;

– у міжгруповому сприйманні для групи важливими є пізнавальні, емоційні якості, рівень розвитку іншої групи;

– здатність групи „зрозуміти” іншу групу означає пізнати суттєве, істотне, її внутрішні психологічні особливості.

Практична частина роботи

У кожного з нас є своя референтна група – коло значимих інших людей, думка яких є визначальною для нас, і з якими ми співвідносимо свої оцінки, дії, вчинки тощо. Але часто ми не усвідомлюємо хто ці люди. Тому пропонуємо вам це визначити. Надалі ви зможете використовувати цей метод з учнями.

Вам пропонується десять запитань (**список А**), на кожне з яких потрібно обрати не менш як дві відповіді зі **списку Б**, при чому друга людина (а також наступні, тобто можна обирати декілька людей) повинна бути менш значимою ніж перша.

Список А

1. З ким ви можете поїхати у відрядження в інше місто?
2. У вас трапилася неприємність. Кому ви можете розповісти про це?
3. Ви хочете відсвяткувати свій день народження. З ким ви його проведете?
4. Чи є у Вас людина, з якою ви намагаєтесь проводити більше часу?
5. Хто може вказати вам на ваші недоліки, до кого ви більше прислухаєтесь?
6. Ви зустріли людину, яка вам сподобалася. Хто може допомогти правильно оцінити її?
7. Ви хочете змінити своє життя. З ким ви порадитесь про це?
8. Хто може бути для вас прикладом у житті?
9. Кому ви хотіли б сподобатися найбільше?
10. З ким ви найбільше відверті?

Список Б

1. Батьки (батько, мати).
2. Родичі (дідусь, бабуся, дядько, тітка).
3. Брат, сестра.
4. Дорослий знайомий.
5. Знайомий батьків.
6. Друзі.
7. Кращий друг (подруга).
8. Компанія, приятелі.
9. Знайома дівчина, знайомий юнак.
10. Товариші по навчанню, роботі.
11. Товариші по клубу, секції, студії й т.п.
12. Історична особистість.
13. Відома всім людина.
14. Людина, про яку ви знаєте від інших.
15. Літературний персонаж.

Після здійсненого вибору відкладіть *список Б* і за п'ятибальною шкалою (5, 4, 3, 2, 1) оцініть кожна з обраних вами осіб за значенням для заданих ситуацій.

Обробка отриманих даних досить проста. Всі згадані люди записуються в окремий список без повторень. Потім окремо по кожній особі складаються їх „оцінки”. Після порівняння дві-три особи, що мають найбільшу кількість балів, виписуються окремо в порядку зменшення кількості балів. Ці люди й становлять вашу референтну групу.

За результатами дослідження зробіть **висновки**, користуючись орієнтовними запитаннями:

– Чи співпадають отримані вами результати з реальним життям та вашою особистою думкою? Якщо ні, то про що це говорить і які висновки ви можете зробити?

– Чим важливі для вас результати цього дослідження та що нового ви дізналися?

– Як ви вважаєте, референтна група, яку ви визначили в цьому дослідженні, є для вас позитивною або негативною? Чому саме?

Питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи

1. Що таке міжгрупові відносини? Наведіть свої приклади.
2. В чому полягав експеримент М. Шерифа та які висновки ним були зроблені?
3. Які соціально-психологічні явища супроводжують міжгрупові відносини? Охарактеризуйте їх та розкрийте з точки зору своїх прикладів.
4. Що таке групова поведінка? В чому вона проявляється?
5. Яка специфіка міжгрупового сприймання?

Список рекомендованой литературы для вивчення курсу

1. Анастаси А. Психологическое тестирование. – М.: Просвещение. – 1984.
2. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Издательство МГУ. – 1980.
3. Аронсон Э. Общественное животное: Введение в социальную психологию / Пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс. – 1998.
4. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. – М.: Эксмо. – 1988.
5. Гришина Н.В. Психология конфликта. СПб.: Питер. – 2002.
6. Десев Л. Психология малых групп. – М.: Прогресс. – 1979.
7. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения: Кн. для учителя и родителей. – М.: Просвещение. – 1987.
8. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М.: Просвещение. – 1996.
9. Жариков Е.С., Крушельский Е.Л. Для тебя и о тебе: Кн. для учащихся. – М.: Просвещение. – 1991.
10. Журавлев А.Л. Социальная психология. – М.: ПЕР СЭ. – 2002.
11. Кастанеда К. Огонь изнутри. – М.: София. – 2005.
12. Кравець В.П. Психологія сімейного життя. – Тернопіль, 1995.
13. Кричевский Р.Л. Психология малой группы. – М.: Изд-во МГУ. – 1981.
14. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер. – 1999.
15. Ольшанский О.В. Психология масс. – СПб. – 2001.
16. Орбан-Лембрик Л.Е. Социальна психологія. – К.: Академвидав. – 2003.
17. Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. – СПб. – 2000.
18. Петровский А.В. Социальная психология. – М.: Просвещение. – 1987
19. Пиз А. Язык телодвижений. Как читать мысли других людей по их жестам. – Н. Новгород.: Ай-Кью. – 1992.
20. Практикум по возрастной психологии: Учеб. пособие / Под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. – СПб.: Речь. – 2002.
21. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования / Под ред. Е.Г. Силаевой. – М.: Академия. – 2002.
22. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб.: Питер. – 1999.
23. Синельников В.В. Прививка от стресса. – М.: ЗАО Центрполиграф. – 2005.
24. Основы психологии: Практикум / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д.: Феникс. – 2003.
25. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. – М.: Финансы и статистика. – 1983.
26. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов н/Д.: Феникс. – 1999.
27. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. – М.: Ин-т психологии РАН. – 2002.
28. http://centercep.ru/content/category/543/89/psikhologiiia_semi_semeiinaia_psikhologiiia.htm
29. <http://lp.edu.ua/Institute/IGS/IPP/Library/004/004.html>
30. <http://psygrad.ru/glossary/>
31. <http://psylist.net/pedagog/konspekt.htm> (психологія сім'ї)
32. http://ru.wikipedia.org/wiki/Заглавная_страница
33. <http://www.psy.univ.kiev.ua/LIB/index.php>
34. <http://www.psy-files.ru/>

Індивідуальне завдання з курсу „Соціальна психологія”

Зміст індивідуального завдання: протягом семестру кожному студенту необхідно самостійно оформити індивідуальний пакет психодіагностичних методик дослідження учнівського колективу.

Роз'яснення і уточнення завдання

I. Даний пакет допоможе під час проходження педагогічної практики та в майбутній професійно-педагогічній діяльності для вивчення учнівського колективу і написання його психолого-педагогічної характеристики.

II. Кожен студент проходить захист індивідуального пакету, що є однією з умов підсумкового контролю.

III. При захисті індивідуального пакету студент пояснює суть кожної методики, особливості її проведення, обробки та інтерпретації результатів.

IV. Захист відбувається за умови готовності студента, під час будь-якого лабораторного заняття, або на консультації, але до моменту підсумкового контролю.

V. Кожну методику потрібно оформити за наступною схемою:

- 1) назва методики;
- 2) автор(и) методики (потрібно також вказати джерело);
- 3) призначення методики;
- 4) опис методики;
- 5) інструкція проведення методики;
- 6) стимульний матеріал (бланк або картка вимірювання, тестовий матеріал ...);
- 7) обробка результатів (розрахунки, ключі до тестів, формули ...);
- 8) інтерпретація результатів (пояснення та висновки за результатами).

VI. Потрібно підібрати мінімум 7 методик, за допомогою яких можливо визначити наступне:

- 1) особливості особистісного розвитку учнів (самооцінка, локус суб'єктивного контролю, рівень соціалізації, соціальні установки тощо);
- 2) соціально-психологічний клімат, або рівень соціально-психологічного напруження в учнівському колективі;
- 3) тенденції поведінки та міжособистісні стосунки в групі;
- 4) особливості спілкування та поведінки учнів в умовах конфлікту;
- 5) структуру учнівського колективу;
- 6) особливості сімейного виховання учнів.

VII. При виконанні індивідуального завдання можливе використання будь-яких джерел.

Рекомендації до написання психолого-педагогічної характеристики учнівського колективу

Вивчення учнівського колективу та написання психолого-педагогічної характеристики на нього проводиться в три етапи.

1. **Підготовчий етап** (підготовка необхідної документації, методик, розробка плану вивчення групи, знайомство з класом та інші організаційні моменти).

2. **Етап збору інформації**. Використовують декілька джерел інформації: 1) офіційні документи групи (журнал класу або академічної групи, щоденники та зошити учнів, документація шкільного психолога стосовно класу ...); 2) спостереження (результати цілеспрямованого сприймання певних проявів соціальної поведінки учнів на уроках, перервах, в позаурочний час, зафіксовані документально); 3) психодіагностичні вимірювання (результати вимірювання соціально-психологічних характеристик групи за допомогою валідних методик); 4) інформація від класного керівника та інших вчителів; 5) інформація від учнів з паралельних класів; 6) результати бесіди з батьками учнів класу; 7) результати особистого спілкування з учнями класу, що вивчається.

3. **Заключний етап** (обробка, аналіз, інтерпретація отриманої інформації, оформлення характеристики).

Орієнтовна схема написання психолого-педагогічної характеристики учнівського колективу

1. **Загальні відомості про учнівський колектив**. У цьому розділі характеристики потрібно вказати хто є керівником (куратором) класу, кількість учнів у ньому, скільки хлопців та дівчат, чи всі вони одного віку, коли клас був створений, які зміни в його складі відбулись, загальний стан здоров'я учнів.

2. **Навчання та поведінка учнів у класі**. Потрібно дати повну характеристику успішності учнів у навчанні (загальна, індивідуальна, по окремим предметам ...); ставлення учнів до навчання (мотивація до навчання, відвідування уроків, систематичність виконання домашніх завдань, ставлення до успіхів і невдач у навчанні); охарактеризувати рівень дисциплінованості (дисципліна та організованість на уроках, знання правил для учнів і їх виконання, наявність навичок і звичок культурної поведінки); розкрити особливості пізнавальної діяльності учнів на уроках (особливості сприймання навчального матеріалу, зосередження уваги на уроках, розвиненості пам'яті, мислення, усної та письмової мови учнів).

3. Характеристика особистісного розвитку учнів. Необхідно навести результати вимірювання рівня самооцінки учнів, їх соціалізації; вказати особливості системи ціннісних орієнтацій учнів, характеру взаємин, оцінки інших, спільної діяльності та взаємодопомоги в класі, розвитку їх культури, референтну групу; зазначити які книги учні читають, які дивляться телепередачі та фільми, яку музику слухають, які мають захоплення; дати інформацію про похвалу та скарги на учнів з боку вчителів, а також про особливості співпраці учнів з вчителями.

4. Особливості спілкування в класі. Потрібно дати інформацію про все що стосується спілкування між учнями: як часто спілкуються одне з одним; характеристика спілкування між дівчатами та хлопцями; наявність суперництва та співробітництва; прояви агресивності, упереджень, егоїзму, обманів тощо; особливості дружніх стосунків, поведінки в конфліктах, впливу одне на одного; прояви співпереживання, співчуття, взаєморозуміння.

5. Структура класу та динамічні процеси в ньому. В цій частині характеристики слід дати інформацію про формальну (староста, його помічник, організатор культурних заходів, відповідальний за прибирання в класі тощо) та неформальну (лідер, актив, пасив, неприйняті групи, наявність мікрогруп та інші виявлені особливості) структуру учнівського класу, прояви конформізму, конформної поведінки та конформності; навести дані про групову згуртованість, сумісність, соціально-психологічний клімат, соціально-психологічну напруженість, особливості психологічного настрою групи.

6. Громадська активність учнів: авторитет та престиж класу в школі, особливості виконання громадських доручень учнями класу (сумлінність і активність у їх виконанні, тимчасові доручення, загальношкільні громадські обов'язки, участь класу в позашкільних дитячих і громадських організаціях); характер виконання громадської роботи (добровільність чи примусовість, уміння швидко організуватися, довести розпочату справу до завершення, захопити роботою інші класи, виявити колективну ініціативу і творчість; вияв громадських рис характеру в учнів (колективізм, прагнення до чесності і справедливості, щирість у стосунках з однокласниками і вчителями, прояви альтруїзму та гуманізму тощо).

7. Висновки та рекомендації щодо вдосконалення і розвитку учнівського колективу. Джерелом інформації цього пункту характеристики є особисті думки, судження, які ґрунтуються на результатах вивчення учнівського колективу. Зазвичай пропонуються рекомендації щодо збереження та подальшого розвитку сильних сторін розвиненості колективу учнів, а також шляхи і методи роботи стосовно вирішення виявлених проблем у класі, що студент реалізує під час проходження педагогічної практики і також зазначає про це у психолого-педагогічній характеристиці в цьому ж пункті.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

ВИДРА

Олександр Григорович

В42 Соціальна психологія: Навчально-методичний посібник. – Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2008. – 64 с.

ББК Ю95
УДК 316.6

Навчально-методичний посібник призначений для вивчення курсу „Соціальна психологія” майбутніми вчителями.

Посібник містить матеріали для проведення лабораторних робіт з восьми тем протягом дев'яти занять.

До змісту матеріалів посібника (для кожного заняття) входять назва теми, мета, завдання, список основних понять теми, тематичні питання, теми доповідей, орієнтовні теоретичні відомості, практична частина роботи, у якій запропоновані методики соціально-психологічного дослідження особистості та групи, а також психологічні ігри й вправи, елементи соціально-психологічного тренінгу. В кінці практичної частини наведені орієнтовні запитання й вказівки для правильного формулювання та оформлення студентами висновків, а також питання для самоконтролю та захисту лабораторної роботи.

Підписано до друку 07.02.08. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Ум. друк арк. 3,72. Обл.-вид. 3,41.
Наклад 200 прим. Зам. №237.
Редакційно-видавничий відділ ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка.
14013, вул. Гетьмана Полуботка, 53, к. 208.
Тел. 65-17-99.